

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ พญานาคกับบริบททางสังคมของอินเดียก่อนและหลังสมัยพุทธกาล

นับแต่มนุษย์ได้มีวิวัฒนาการในเรื่องของภาษาและวัฒนธรรมจากยุคแรกเริ่มจนถึงยุคที่มนุษย์มีระเบียบทางความคิดในเรื่องความเชื่อและศาสนาที่มีกรอบและหลักการที่ชัดเจนจากเดิมที่มีความเชื่อในเรื่องของธรรมชาติโดยเห็นว่าธรรมชาติได้แสดงปรากฏการณ์ต่างๆออกมามีฝนตก น้ำท่วมหรือฝนแล้ง เป็นต้น ซึ่งภัยพิบัติทั้งปวงนั้น ล้วนแต่มีสาเหตุมาจากอำนาจลึกลับ (Myth) ที่มองไม่เห็นโดยสิ่งนั้นอาจถูกเรียกไปตามความเข้าใจของผู้คนแต่ละแห่งว่าเป็นเทพเทวดาบ้างเป็นผี (Ghost) หรือเป็นพระเจ้า (Gods) บ้าง ซึ่งถือว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ในยุคแรกมีความกลัว^๑ และได้มีข้อสันนิษฐานว่าเป็นสิ่งที่พลังอำนาจในอันที่จะก่อให้เกิดผลลัพธ์อย่างใดอย่างหนึ่งกับชีวิตของตนได้ ดังนั้น มนุษย์จึงได้สมมติเอาปรากฏการณ์ธรรมชาติดังกล่าวว่ามีป่าไม้ภูเขาลูกเขา หรือต้นไม้ต่างๆ เป็นต้น ให้เป็นที่พึ่งหรือที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของตน^๒ โดยมนุษย์ในยุคนั้นมุ่งที่จะอธิบายในเชิงสัญลักษณ์ว่า ธรรมชาติเป็นที่สถิตของบรรดา “สิ่งลึกลับ” จึงจะเห็นว่ามีมนุษย์ยุคแรกนับถือพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในลักษณะความเชื่อแบบธรรมชาตินิยม (Naturalism) ผสมผสานกับความเชื่อในลักษณะวิญญาณนิยม (Animism) คือเชื่อว่าสรรพสิ่งมีชีวิตวิญญาณครอง ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบของการนับถือของศาสนาของมนุษย์ในยุคแรกๆ

ต่อมาเมื่อมนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมประเภทอื่นๆมากขึ้น เช่น สภาพภูมิประเทศหรือบรรดาสัตว์ต่างๆที่เกี่ยวข้องกับตนเองทั้งในแง่ของการเป็นมิตรหรือในแง่ของการเป็นคู่แข่งหรือภัยคุกคาม มนุษย์ก็ได้เอาสัตว์เหล่านั้นมาเป็นสัญลักษณ์หรือเป็นตัวแทนของบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือหรือนำเอาสัตว์เหล่านั้นมาเป็นตัวแทนทางศาสนาและความเชื่อของตน เช่น สิงโต แรด เสือ นกอินทรี ภู สุนัข เป็นต้น ซึ่งพบว่าในวัฒนธรรมศาสนาโบราณของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นชาวสุเมเรียนแห่งอาณาจักรบาบิโลน ชาวอียิปต์ หรือแม้แต่ชาวแอซเท็กในเม็กซิโก หรือชาวอินเดียและจีน ก็จะมีการนำสัตว์ต่างๆทั้งที่ดุร้ายและไม่ดุร้ายมาเป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อของตนเพื่อที่จะเป็นการ (๑) เพิ่มความศักดิ์สิทธิ์และการยอมรับในความเชื่อของตน (๒) เพื่อให้เกิดความเกรงกลัวใน

^๑ ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเห็นว่า นอกจากความกลัวแล้วมนุษย์ยังเป็นผู้ที่มีความต้องการมีชีวิต ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๓/๑๒๑.

^๒ เมื่อมนุษย์มีความกลัวเป็นธรรมชาติของชีวิตดังกล่าวก็น่าจะเข้าถึงบุคคลสัตว์ สิ่งของหรือสถานที่อันเป็นสิ่งแวดล้อมตนเองว่าเป็นที่ระลึกหรือที่พึ่ง ซึ่งพระพุทธศาสนาก็นับถือในเรื่องดังกล่าวดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อมนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคาม ต่างถึงภูเขาลูก ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์เป็นสรณะ” ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕ ๑๘๘-๑๘๙/๙๒. และนอกจากนั้นยังปรากฏในงานของ เสถียร พันธ์รังสี, ศาสนาโบราณ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๐. หรือดูใน Lessa William A. Volgt Evon Z. Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach : Third Edition (New York : Happer&Row Publisher, 1972), pp.12-18. และใน สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, (กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, ๒๕๒๖), หน้า ๒๖.

สัตว์ชนิดนั้น (๓) เพื่อเป็นวิถีหรือแนวทางที่จะนำไปสู่การติดต่อระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ผ่านร่างกายของสัตว์ชนิดนั้น และ (๔) เพื่อให้วิญญาณของสัตว์ชนิดนั้นๆ ปกปักษ์รักษาคุ้มครองตนเอง ดังนั้น การใช้สัตว์เป็นสัญลักษณ์ แทนความเชื่อจึงถือเป็นพัฒนาการความเชื่ออีกอย่างหนึ่งของมนุษย์ในยุคบรรพกาล ซึ่งเราเรียกกระบวนการเคารพสัตว์หรือการประกอบพิธีบูชาสัตว์ตามความเชื่อแบบนี้ว่า วิญญาณนิยม (Animalism)^๓ เมื่อมนุษย์พัฒนาความเชื่อของตนมาถึงขั้นนี้แล้ว ในยุคต่อมาก็ได้เปลี่ยนมาเป็นการกำหนดเป้าหมายของความเชื่อไว้ที่ตัวของมนุษย์ดังปรากฏในรูปแบบของศาสนาต่างๆ ที่มีศาสดาเป็นผู้ค้นพบและให้ความสำคัญกับมนุษย์มากขึ้น

อย่างไรก็ตามจะพบว่ามีความเชื่อที่มีศาสนาจำนวนมากทั้งศาสนาที่ตายแล้วและศาสนาที่ยังมีชีวิตอยู่ จะมีเรื่องราวที่เกี่ยวกับงูหรือเทพเจ้าที่เกี่ยวกับงูอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งหนึ่งในศาสนาเหล่านั้นก็มีพระพุทธศาสนา รวมอยู่ด้วย โดยพระพุทธศาสนายอมรับว่า งูหรือพญานาคเป็นสัตว์ที่มีชีวิตอยู่ร่วมกับมนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์โลก และได้กล่าวถึงงูหรือพญานาคไว้ในคัมภีร์อย่างละเอียด ดังที่จะต้องนำมาพิจารณาในลำดับต่อไป

๒.๒ แนวคิดเรื่องพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์

๒.๒.๑ ความหมายของพญานาค

คำว่า นาค มีความหมายอยู่หลายประการ ตามความหมายของพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษได้ให้ความหมายว่า คำว่านาค หมายถึง ชื่อของชนกลุ่มหนึ่ง, ชื่อทวีป, งูทั่วไป, งูที่แผ่พังพานซึ่งสืบเชื้อสายมาจากนางกัทรุหรือนางอสุรา, หมายถึง ช้าง, เมฆ เป็นต้น^๔ หรือหมายถึง หมายถึง นรเทพที่มีพักตร์เป็นมนุษย์มีหางเป็นงูเกิดจากนางกัทรุ ชายาของกัศยปฤๅษี^๕ นอกจากนั้นในคัมภีร์บางเล่มได้อธิบายความหมายของคำว่า นาค หมายถึง ผู้ประเสริฐ, สัตว์ประเสริฐ ได้แก่ ช้าง, ดอกกาคะทิง, ผู้หมดบาป ได้แก่ พระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์^๖ หรือหมายถึงอุโบสถศีล^๗ นอกจากนั้นก็จะพบว่ารากศัพท์ของคำว่า นาค มาจากภาษาฮินดูสันสกฤต เขียนว่า Nag ออกเสียงว่านัค แปลว่า

^๓ คำว่าวิญญาณนิยม หมายถึง ศาสนาแรกของมนุษย์ที่มีความเชื่อว่าสรรพสิ่งมีวิญญาณครองหรือเชื่อว่าวิญญาณมีอยู่จริง โดยลัทธิหรือความเชื่อแบบนี้ได้พัฒนามาเป็นความเชื่อว่าสัตว์บางชนิดนั้นคือพระเจ้าหรือเป็นตัวแทนพระเจ้าที่สุดก็กลายมาเป็นลัทธิบูชาสัตว์ ต่อมาก็ได้พัฒนามาเป็นการบูชาสิ่งของเช่น เครื่องรางของขลัง เป็นต้น ต่อมาความคิดแบบวิญญาณนิยมนี้ก็พัฒนาไปอีกขั้น คือการบูชาเทพเจ้าในร่างของมนุษย์ครึ่งสัตว์ เป็นต้น ธนู แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ล่อจิก, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

^๔ Monier – Williams, A Sanskrit – English Dictionary, (Delhi : Motilal Banarasisdass, 1976), pp.532-533.

^๕ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ปทานุกรมบาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๖๒๖.

^๖ พระสิริรัตนปัญญาเถระ, วชิรสารัตถสังคหะ, สหภูมิสงฆ์อยุธยาและศึกษานุกิตยจัดพิมพ์ถวายในงานฉลองหิรัญยบัฏและทำบุญอายุพระวิสุทธิวงศาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๒๕.

^๗ พ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๕/๔๐๙.

ชาวเขา ภาษาอัสสัม เขียนว่า Naga ออกเสียงว่า นอก (Noga) แปลว่า เปลือย^๙ ส่วนศัพท์ที่ใช้เรียก นาคก็มีคำว่า อหิ หมายถึงงู เช่นคำว่า อหิวิชา ได้แก่ วิชาหมอง^{๑๐} อูระคะ หมายถึงงู ในคำว่า อูระโค เป็นชื่อของงู^{๑๑} คำว่า คำว่า สัปปะ, ฤชคะ, อูระคะ, ปันนคะ, สิริสปะวิลาสะยะ, คุหาสะยะ, ทาตมาวุธ, โฆรวิสสะ, ทุชิวหา, ทิรสังญะ ก็หมายถึงงูเช่นกัน หรือหากพิจารณาจากการนำไปใช้แทนคำว่า นาค พระพุทธศาสนาเห็นว่าคำว่า นาค มีความหมายหลายนัยดังปรากฏในคำอธิบายว่า “นาคศัพท์เป็นไปในข้างบ้าง ม้าบ้าง โคบ้าง งูบ้าง ต้นไม้บ้าง มนุษย์บ้าง”^{๑๒} นอกจากนั้นก็จะใช้คำว่า นาค หรืออูระคะ หรืออหิ สลับกันในการใช้เป็นชื่อเรียกชื่อพญานาคหรือนาคทั้งหลาย เช่น คำว่า นาค แปลว่า งู^{๑๓} หรือ ท่านถือเอาคำว่าอูระคะ หมายถึงนาค^{๑๔} แต่ถึงอย่างนั้นก็มีข้อปลีกย่อยอยู่ว่าหากเป็นการเรียกเจาะจงถึงงูซึ่งเป็นสัตว์เลื้อยคลานก็จะใช้คำว่า อหิ หรืออูระคะหรือสัปปะ ซึ่งเป็นการเน้นถึงสภาพธรรมชาติของงู แต่ถ้าหากจะมุ่งอธิบายถึงพญานาคในรูปร่างใหญ่ที่มีหงอนอาศัยอยู่ในภพพญานาคโดยมากมักจะเรียกว่า อหิชาติ หรืออูระชาติ หมายถึง ผู้เป็นชาติเชื้อแห่งงูหรือเป็นเจ้าของงู๗๓แต่เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วเราก็จะพบว่า คำว่า นาค มีความหมายอยู่ ๒ ประเภท คือ (ก) ความหมายตามบริบทของคำ หมายถึง (๑) งูโดยทั่ว ๆ ไป (๒) หมายถึง พญานาคที่มีภพภูมิอยู่ในวิมานใต้แม่น้ำบ้าง ภูเขาบ้าง มหาสมุทรบ้าง (๓) หมายถึง ชื่อทวีป (๔) หมายถึงช้าง (๕) หมายถึงดอกไม้ชนิดหนึ่งชื่อว่า กากะทิง (๖) หมายถึง ชนเผ่าหนึ่ง (บุริส นาค) (ข) ความหมายในเชิงการตีความหมายถึง (๑) บุคคลผู้ประเสริฐ ซึ่งแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ (๑) เสขนาค นาคคือพระเสขะ (๒) อเสขนาค นาคคือพระอเสขะ (๓) ปัจเจกพุทธานาค นาคคือพระปัจเจกพุทธ (๔) พุทธนาค นาคคือพระพุทธเจ้า^{๑๕} โดยเฉพาะในคำว่า นาค คือพระพุทธเจ้านั้นมีการนำไปอธิบายความหมายได้หลายนัยคือ (๑) ผู้ไม่ลำเอียงด้วยอคติทั้งหลาย มีฉันทาคติเป็นต้นชื่อ นาคะ (๒) ผู้ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้ด้วยมรรคนั้น ๆ แล้วชื่อว่า นาคะ (๓) ผู้ไม่ทำบาป (ความชั่วที่เป็นเหตุให้กลับมา) มีประการต่าง ๆ ชื่อว่า นาคะ^{๑๖} (๔) การไม่เสด็จมาสู่ภพใหม่ คือ ไม่ไป ไม่มาสู่ภพใหม่ ชื่อว่า นาคะ (๕) การไม่ทำบาปบ้างชื่อว่า นาคะ (๖) ความมีกำลังชื่อว่า นาคะ

อย่างไรก็ตามในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งหมายที่จะใช้คำว่า นาค หรือคำอื่นๆที่เกี่ยวข้อง หมายถึง เฉพาะนาคที่เป็นงู และนาคที่เป็นสัตว์ทิพย์ มีฤทธิ์ เกิดในวิมานที่จัดเป็นสุคติที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น สำหรับคำว่า นาคที่ได้อธิบายมานั้นหมายถึงนาคโดยทั่วไป แต่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานาคได้ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) นาคบริวาร และ (๒) ราชาของนาค เรียกกันว่าพญานาค ดังนั้น คำว่า นาค จึงเป็นคำกลางๆ ถ้าจะมุ่งถึงนาคที่เป็นพระราชของ

^๙ จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของ ชนชาติอื่น ฉบับสมบูรณ์ เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (แก้ไขเพิ่มเติม), (กรุงเทพฯ : สยาม, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

^{๑๐} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๒๕.

^{๑๑} ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๕/๒๙, ขุ.ทก.อ. (ไทย) ๓/๓/๒๒.

^{๑๒} อ.ปญจก. (ไทย) ๓/๖๕๑.

^{๑๓} ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๓๕๐.

^{๑๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๓๒๘.

^{๑๕} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๕๑๒.

^{๑๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๙๖.

นาคทั้งหลายโดยมากคัมภีร์จะใช้คำว่า นาคราชา หมายถึง จอมแห่งนาคหรือนาคที่เป็นพระราช โดยที่พญานาคเหล่านี้จะอยู่ภายใต้การปกครองของพญานาควิรูปักษ์

๒.๒.๒ มุมมองของพระพุทธศาสนาที่มีต่อและพญานาค

ก่อนที่จะก้าวไปสู่การทำความเข้าใจในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาผู้วิจัยเห็นว่าเราจะต้องกลับมาพิจารณาถึงประเด็นคำถามที่ว่า ในภาพรวมแล้วพระพุทธศาสนามีมุมมองเกี่ยวกับสัตว์ ๒ ประเภทคืองูและพญานาคนี้อย่างไร ทั้งนี้เพราะสัตว์ทั้งสองประเภทนี้มีความเกี่ยวพันกันในเชิงเนื้อหาและความเป็นมาจนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของเหรียญสองหน้าคือทั้งงูและพญานาคต่างก็ถือว่าเป็นสัตว์ที่มีกำเนิดมาจากแหล่งเดียวกันและมีอิทธิพลต่อกันแต่ถึงอย่างนั้นก็ตามเราก็คงพบว่า การที่เรากล่าวถึงเฉพาะเรื่องของพญานาคในบางที่ก็อาจจะทำให้ละเลยที่จะกล่าวถึงเนื้อที่ส่วนที่เกี่ยวกับงู ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงเรื่องของงูไว้เช่นเดียวกัน ดังนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงประเด็นอื่นๆ ที่มีความละเอียดอ่อนผู้วิจัยเห็นว่าควรที่จะต้องอธิบายถึงทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อและพญานาคเป็นเบื้องต้นก่อน ซึ่งพระพุทธศาสนาได้มีมุมมองต่อและพญานาคในฐานะของการเป็นสัตว์โลก ๒ ลักษณะคือ

(๑) มุมมองต่อ สำหรับมุมมองที่พระพุทธศาสนามีต่อก็คือการพิจารณาเห็นว่างูเป็นสัตว์เลื้อยคลานประเภทหนึ่งมีชื่อเรียกกันตามธรรมดาทั่วไปว่าอหิ สัปพะ อูระคะ^{๑๖} เป็นต้น ซึ่งในประเทศอินเดียถือว่าเป็นประเทศที่มีงูอยู่อย่างหนาแน่น โดยเฉพาะตามริมฝั่งน้ำสายสำคัญๆ เช่นแม่น้ำคงคา^{๑๗} แม่น้ำยมนา^{๑๘} ซึ่งความหนาแน่นของงูในชมพูทวีปหลายครั้งได้ก่อให้เกิดปัญหากับพระภิกษุถึงขนาดต้องอพยพหนีงู ดังปรากฏในข้อความของพระวินัยที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษา อุกกุเปียดเบียน ขบกัดเอาบ้าง เลื้อยไล่ไปรอบ ๆ บ้าง ภิกษุเหล่านั้นพึงหลีกไปด้วยสำคัญว่า “นั่นแลอันตราย” ไม่ต้องอาบัติเนื่องจากขาดพรรษา”^{๑๙}

หรือเมื่อขณะประกอบสังฆกรรมในเขตสี่มุมก็เลื้อยเข้าทวนว่าให้ยกเลิกกิจนั้นได้โดยไม่ต้องอาบัติ^{๒๐} ในบางคราวเมื่ออุกกุเปียดเบียนมากๆ (บางกรณีก็ถูกกัดจนเสียชีวิต) พระพุทธองค์จึงต้องหาอุบายเพื่อไม่ให้อุกกุเปียดเบียนด้วยการให้ภิกษุแผ่เมตตาให้กับพญานาคหรือพญางูที่เป็นหัวหน้าของงูทั้งหลายให้ยุติการเบียดเบียนพระภิกษุ^{๒๑} อนึ่ง ในมุมมองที่มีต่อในมิตินี้เราจะพบว่าพระพุทธศาสนาได้อธิบายว่า (๑) หากมุ่งถึงพญางูจะมีอยู่ ๔ ตนคือพญางูวิรูปักษ์ พญางูเอราปตะพญางูฉัพพาปุตตะพญางูกัณหาโคตมกะ^{๒๒} แต่ถ้า (๒) แบ่งตามลักษณะงูตามความแรงของพิษจะได้เป็นอีก ๔ ประเภทคือกัณฐมุขะ ปุติมุขะ อัคคิมุขะ สัตถมุขะ^{๒๓} (๓) ถ้าแบ่งอีกนัยก็คือแบ่งตามสถานที่เกิดคือกลุ่มหนึ่งเกิด

^{๑๖} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๕/๒๙.

^{๑๗} ในชั้นอธิตรพระพุทธองค์ได้ตรัสว่าไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบันริมฝั่งแม่น้ำคงคานั้นหนาแน่นไปด้วยงูว่า “ ครั้งนั้นที่ฝั่งคงคา มีงูนานาชนิดทำอันตรายแก่พวกฤๅษี โดยมากได้ถึงแก่กรรม” พุ.ทุก.อ. (ไทย) ๓/๓/๒๘๘. และ พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๒๔.

^{๑๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๘๐.

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๐/๓๑๒.

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓๔/๓๗๗.

^{๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๑/๘๕, วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๕๑/๑๔.

^{๒๒} พุ.ทุกก.อ. (ไทย) ๓/๓/๒๘๘.

^{๒๓} ส.สพ.อ. (ไทย) ๔/๑/๓๗๐.

ในน้ำ กลุ่มหนึ่งเกิดบนบก และ (๔) แบ่งอีกเป็นงูที่อยู่ในสภาพการรูปและอาการูปซึ่งคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นได้สรุปรวมงูที่มีอยู่ในชมพูทวีปนั้นมีทั้งหมด ๑,๐๒๔ ชนิด^{๒๔} และเห็นว่าในสมัยก่อนและสมัยพุทธกาลคนนิยมเลี้ยงงูไว้เพื่อประโยชน์ต่างๆแม้พระราชผู้ครองเมืองก็มีการเลี้ยงงูไว้เพื่อประโยชน์ ๓ ประการคือ (๑) ใช้ฆ่านักโทษ (๒) ใช้ฆ่าตัวตายเมื่อคราวถูกจับในสมรภูมิ (๓) ใช้ฆ่ากองทหารศัตรูเมื่อจะเข้าประชิดตัวด้วยการปล่อยงูเข้าไปกัดทหารในกองทัพ^{๒๕} หรือนำเอาไปเป็นอาวุธในการทำร้ายคู่อริ ดังปรากฏในกรณีของนางมาคันทียาที่ประสงค์จะใส่ความนางสามาดีด้วยงูพิษ เป็นต้น^{๒๖} แสดงให้เห็นว่าในสมัยพุทธกาล มนุษย์กับงูมีความสัมพันธ์กันทั้งในแง่ของการเลี้ยงไว้ใช้ประโยชน์หรือการเลี้ยงไว้เพื่อการบูชา ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในสังคมอินเดียโบราณมีการเลี้ยงงูและบูชางูอยู่เป็นจำนวนมากและถือว่านั้นเป็นวัฒนธรรมประการหนึ่งของสังคมอินเดียโบราณ จากการกล่าวมาจะพบว่าพระพุทธศาสนาได้มีมุมมองต่องูในฐานะเป็นสัตว์เลื้อยคลานเป็นงูในฐานะที่มีตัวตนอยู่จริงในโลกของมนุษย์

(๒) มุมมองต่อพญานาค พระพุทธศาสนาเห็นว่าพญานาคเป็นสัตว์ (๑) มีรูปร่างแตกต่างไปจากงูคืองูที่มีขนาดใหญ่มีหงอนมีที่อยู่โดยมากตามริมฝั่งแม่น้ำ เป็นเทพเจ้าของผู้ที่บูชา (๒) เป็นเจ้าแห่งงูที่มีภพภูมิอยู่ในแม่น้ำบ้าง มหาสมุทรบ้าง ต้นไม้บ้าง โดยพญานาคถือว่าเป็นมนุษย์กึ่งเทพกึ่งสัตว์สามารถแปลงกายเป็นอะไรก็ได้ไปมาด้วยฤทธิ์ และที่สำคัญพญานาคเป็นเจ้าแห่งงูทั้งหลาย ซึ่งจากมุมมองดังกล่าวเราจะพบว่าพระพุทธศาสนาได้มีทัศนะต่องูและพญานาคในภาพลักษณ์ ๒ ประการคือ (๑) ภาพลักษณ์ของงูตามธรรมชาติหมายถึงงูโดยทั่ว ๆ ไป และ (๒) ภาพลักษณ์ของงูในโลกแห่งจินตนาการ หมายถึง พญานาคผู้มีฤทธิ์

๒.๒.๓ กำเนิดพญานาค

นับเป็นประเด็นที่มีความสำคัญในการศึกษาแนวคิดเรื่องพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทก็คือการค้นหาคำตอบที่ว่าพญานาคมีกำเนิดมาอย่างไรหรืออะไรที่เป็นมูลเหตุที่ก่อให้เกิดเป็นพญานาคซึ่งคัมภีร์ของศาสนาอื่นๆที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนา เช่น ศาสนาพราหมณ์ได้มีการระบุไว้อย่างชัดเจนตามนัยของศาสนาเถวนิยมว่าพญานาคเกิดมาจากการสร้างของพระเจ้า หรือเป็นผลมาจากการให้พรหรือการสร้างมาด้วยอำนาจของเทพเจ้าสูงสุด แต่เมื่อหันกลับมาพิจารณาข้อเกิดตามหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้วก็จะพบว่า ซึ่งพระพุทธศาสนาได้ให้คำตอบเกี่ยวกับกำเนิดของพญานาคไว้ดังต่อไปนี้

๒.๒.๓.๑ มูลเหตุของการเกิดเป็นนาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

สำหรับท่าทีของพระพุทธศาสนาเถรวาทเกี่ยวกับคำถามเรื่องการเกิดนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการเรื่อง เหตุ-ปัจจัย หรือหลักอิทัปปิจจยตาอันเป็นหลักการที่อธิบายถึงประเด็นเรื่อง บ่อเกิดของสรรพสิ่งว่ามาจากเหตุ-ปัจจัยตามหลักการที่ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้

^{๒๔} ส.สพ.อ. (ไทย) ๔/๑/๓๗๑-๓๗๒.

^{๒๕} ส.สพ.อ. (ไทย) ๔/๑/๓๗๐-๓๗๑.

^{๒๖} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๙๐.

จึงดับ^{๒๗} หมายความว่าสรรพสิ่งนั้นไม่ได้ถูกสร้างจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีอำนาจลดบันดาลให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิด แต่สรรพสิ่งนั้นเกิดขึ้นและดำเนินไปได้ภายใต้เหตุปัจจัยของสิ่งที่มีมากกว่า ๑ สิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยเกื้อหนุนกันให้เกิดขึ้น ในประเด็นเกี่ยวกับการเกิดหรือกำเนิดของพญานาคก็เช่นกันพระพุทธศาสนาได้อธิบายจุดเริ่มหรือกำเนิดของพญานาคภายใต้กฎเกณฑ์เรื่องเหตุปัจจัย ซึ่งมูลเหตุของการเกิดเป็นพญานาคมีอยู่ ๓ ประการคือ (๑) เกิดจากกุศลกรรม และ (๒) เกิดจากอกุศลกรรมคือการต้องอาบัติ (๓) เกิดจากอกุศลกรรม คือการถูกฆ่าในน้ำ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

กรณีที่ (๑) เกิดจากกุศลกรรม คือ ความปรารถนาที่จะได้ครอบครองสมบัติแบบเดียวกับพญานาค

สำหรับสาเหตุประการแรกสุดของการที่มนุษย์จะได้ไปเกิดเป็นพญานาคก็คือ กรรมหรือการกระทำในส่วนที่เป็นกุศลจิต โดยเริ่มจากการที่มนุษย์มีโอกาสดพบเห็นสมบัติของพญานาคแล้วเกิดตัณหา คือความอยากได้ความเป็นพญานาคอย่างแรงกล้า เมื่อปรารถนาสมบัติดังกล่าวจึงได้ดำเนินการที่จะได้มาซึ่งสมบัตินั้นใน ๒ วิธีการ คือ (๑) การทำบุญบริจาคทาน นานับการ (๒) รักษาอุโบสถศีล (ศีล๘) ไม่ให้ขาด ซึ่งการกระทำดังกล่าวจะต้องมีเจตนาอย่างแรงกล้าและมีความปรารถนาความเป็นพญานาค ดังปรากฏในจัมเปยยชาดกว่า

กาลครั้งนั้น พระบรมโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเชษฐา ไปที่ฝั่งน้ำพร้อมด้วยราชบริพาร เห็นสมบัติของพระยานาคราชแล้ว ก็เกิดโลภเจตนาปรารถนาจะได้สมบัตินั้น จึงทำบุญให้ทานรักษาศีล พอจัมเปยยนาคราชทำกาลกิริยาไปได้ ๗ วัน พระบรมโพธิสัตว์ก็จุติไปบังเกิดเหนือสิริไสยาสน์ ณ ห้องอันมีสิริในปราสาทที่อยู่ของจัมเปยยนาคราชนั้น^{๒๘}

หรือปรากฏในสังขปาลชาดกในกรณีที่พระราชโอรสของทวยโยธนกุมารผู้บวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญพรตอยู่ริมแม่น้ำกัณณเวณณาได้เห็นสมบัติของสังขปาลนาคราชแล้วเกิดความโลภอยากได้สมบัตินาค เมื่อเสด็จกลับพระนครได้ดำเนินการสร้างกุศลเพื่อให้ได้เป็นนาคดังนี้

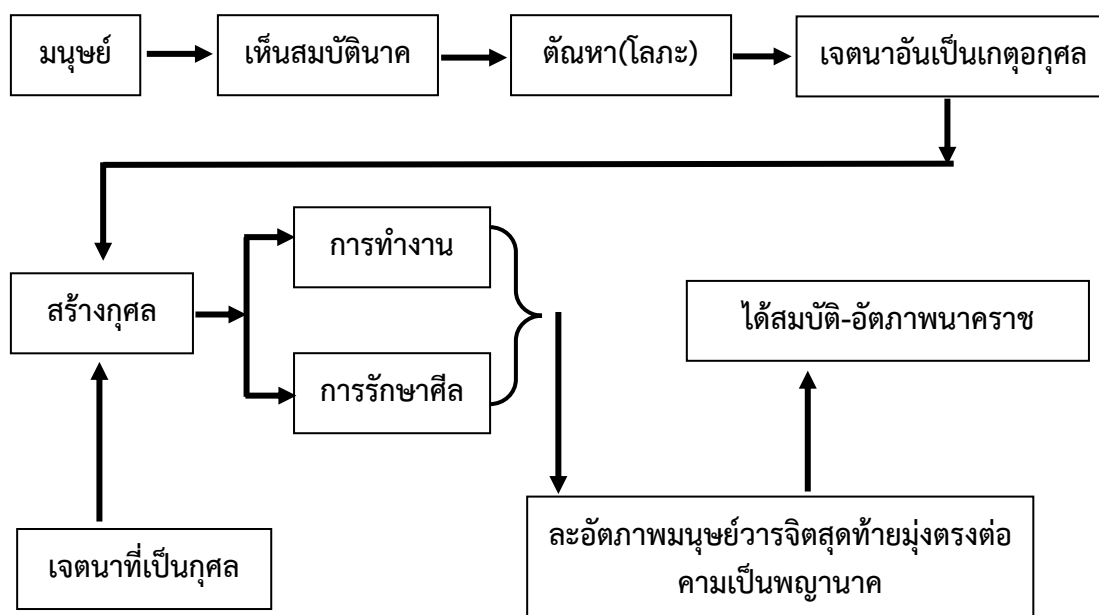
โปรดให้สร้างโรงทานไว้ในทิศทั้ง ๔ ยังสกลชมพูทวีปให้อีกเกริกทรงบริจาคทาน รักษาศีล ทำการรักษากุศลกรรม ปรารถนานาคพิภพ ในที่สุดแห่งพระชนมายุก็ได้ไปบังเกิดเป็นพญาสังขปาลนาคราชในนาคพิภพ^{๒๙}

จากกรณีดังกล่าวจะพบว่าองค์ประกอบของการที่จะได้เกิดเป็นพญานาคนั้นมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ๓ ประการคือ (๑) มนุษย์ (๒) พญานาค และสมบัติพญานาค (๓) เกิดความโลภ (ตัณหา) เป็นเจตนาที่เป็นอกุศล (๔) สร้างกุศลเพราะเป็นมรรควิธีที่จะได้สมบัติความเป็นนาคมีอยู่ ๒ ประการคือ (ก) การให้ทาน (ข) การรักษาศีลและเจริญภาวนา (๕) เจตนาในวาระจิตสุดท้าย ที่สุดเมื่อละอัฐภาพนี้ไปก็จะเกิดเป็นพญานาคในภพภูมิที่ตนเองต้องการ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าจากตัวอย่างในชาดกการปรารถนาความเป็นพญานาค หากผู้นั้นมุ่งที่จะเป็นนาคตนใดเมื่อจุติแล้วก็จะไปเกิดในภพของพญานาคตนนั้นทันที ซึ่งจากการอธิบายมาสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑, ๓๗, ๔๑, ๔๔, ๕๐, ๖๑, ๖๒/๓๘-๓๙, ๗๙, ๘๖, ๙๖, ๙๗, ๑๑๖, ๑๑๘, พ.อ. (ไทย) ๒๕/๑,๓/๑๗๑,๑๗๔, พ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๖, พ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๘/๓๑๒.

^{๒๘} พ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๖๙

^{๒๙} พ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๗๐.

แผนภาพที่ ๑ แสดงมูลเหตุของการเกิดเป็นพญานาค

จากแผนภาพดังกล่าวเราจะพบว่าการได้อรรถาพมความเป็นนาค แม้ว่าจะเป็นการได้เพราะกุศลกรรมในเจตนาสุดท้ายแต่เราก็พบว่าเริ่มแรกทีเดียวผู้ปรารถนานาคสมบัตินั้นมีเจตนาอันเป็นอกุศลคือมีความโลภเกิดขึ้น แต่ตัณหาข้อนั้นสามารถที่จะพัฒนาเป็นกุศลได้จากการดำเนินวิถีทางตามแนวทางที่จะได้มาซึ่งความเป็นนาค แม้ว่าจิตแรกจะเป็นอกุศลแต่เมื่อดำเนินตามแนวทางที่จะได้ซึ่งจะต้องเป็นฝ่ายกุศลอย่างเดียว ตัณหาเริ่มแรกก็อาจจะพัฒนาเป็นกุศลได้ ดังนั้น การได้มาซึ่งความเป็นพญานาคจึงเป็นเรื่องที่เกิดจากกุศลกรรม ดังปรากฏในคำตอบของท่านพญานาคสังขปาลนาคราชว่า

ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ มิใช่โดยไม่มีเหตุและมีใช่ เกิดเพราะใคร น้อมมาให้ข้าพเจ้าข้าพเจ้ามิได้ทำเอง แม้เทวดาก็มิได้ให้ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ ด้วยบุญกรรม อันไม่เป็นบาปของตน ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่กว่าชนชาวมคร มีนามว่าพยุโยธนะ มีอานุภาพมากได้เห็น ชัดว่าชีวิตเป็นของนิดหน่อยไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จึงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสได้ให้ข้าวและน้ำเป็นทาน อันไพบูลย์โดยเคารพ วังของข้าพเจ้าในครั้งนั้น เป็นดงบ่อน้ำสมณพราหมณ์ทั้งหลายก็อ้อนวอนสำราญ ในที่นั้น ข้าพเจ้าได้ให้ดอกไม้ ของหอม เครื่องอุปโลภประทีป ยวดยาน ที่พัก ฝ้านุ่งห่ม ที่นอนและข้าว น้ำ เป็นทานโดยเคารพ ในที่นั้น นั้นเป็นพรตและเป็นพรหมจรรย์ของข้าพเจ้านั้นเป็นวิบากแห่งกรรมนั้น ที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้วข้าพเจ้าได้วิมานอันมีภัตตาหารเพียงพอ มีข้าวน้ำมากมาย เพราะวัตรและพรหมจรรย์นั้นแล^{๓๐}

^{๓๐} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๘๓-๖๘๔.

ในประเด็นเรื่องมูลเหตุกำเนิดของพญานาคที่มาจากกุศลกรรมนี้ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาทยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การได้อัตภาพของนาคในกำเนิด ๔ ประเภท (จะกล่าวต่อไป) มีมูลเหตุ มาจากการมีความต้องการที่จะได้สมบัติพญานาคจากการได้ยินได้ฟังมาว่าพญานาคในกำเนิดทั้ง ๔ เป็นอย่างไร จากนั้นก็เกิดความต้องการที่จะไปเกิดเป็นนาคในกำเนิดนั้นๆ จึงได้ดำเนินการตามมรรควิธี ๒ ประการ คือ การรักษาศีลและการให้ทานในขณะที่เป็นมนุษย์ ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มียกติกระทำความดีทั้ง ๓ ด้วยกาย วาจา และใจ^{๓๑}

เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นอันทะมียายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้วขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอันทะ จึงให้ข้าว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอันทะ

ภิกษุ นี้แล เป็นเหตุ ฯลฯ จะเข้าถึง ฯลฯ จึงให้น้ำ ... ให้ผ้า ... ให้ยาน ... ให้ดอกไม้ ... ให้ของหอม ... ให้เครื่องลูบไล้ ... ให้ที่นอน ... ให้ที่พัก ... ให้เครื่องประทีป หลังจากตาย แล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอันทะภิกษุ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอันทะ”^{๓๒}

จะเห็นได้ว่าการจะได้ไปเกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ประเภทนั้นจะต้องมีพลังแห่งบุญกรรมที่ตนได้ทำไว้เช่นการให้ทานรักษาศีลและเจริญภาวนาพร้อมกับการตั้งจิตอธิษฐานในนาคสมบัติ เมื่อทำเหตุครบตายไปก็ได้ไปเกิดในนาคพิภพอย่างแน่นอน

กรณี (๒) เกิดจากการกระทำผิดพระวินัย (ต้องอาบัติ) แล้วไม่ได้แสดงคืน (อกุศลกรรม) สำหรับประเด็นในการเกิดเป็นพญานาค นอกจากจะมีสาเหตุมาจากกุศลกรรมแล้วอกุศลกรรมก็ยังเป็นมูลเหตุในการเกิดเป็นพญานาคได้ ซึ่งในกรณีนี้จะหมายถึงเฉพาะการกระทำอกุศลกรรมของผู้ที่บวชเป็นสมณะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น โดยที่อกุศลกรรมที่เป็นมูลเหตุของการเกิดเป็นพญานาคก็คือ การต้องอาบัติเล็กน้อยแต่ไม่ทำการแสดงคืนหรือปลงอาบัติ เมื่อเวลาจะละสังขารจากโลกนี้ไปจิตได้หวนระลึกถึงอกุศลกรรมดังกล่าวแล้วเกิดความเศร้าหมองว่าตนเองไม่ได้แสดงคืนอาบัติเป็นเหตุให้ได้ไปถือกำเนิดเป็นพญานาค ซึ่งตัวอย่างในกรณีนี้ได้แก่ พญานาคชื่อว่าเฮอร์ปัตตะ^{๓๓} ที่ได้อัตภาพการเป็นนาคราชอยู่หลายร้อยปีจนเมื่อมาพบพระพุทธเจ้าจึงสามารถอัตภาพจากนาคไปเกิดในสุคติภูมิได้ ซึ่งจะเห็นว่าการถือกำเนิดเป็นพญานาคนอกจากจะมีความปรารถนาแล้วก็ยังมีกรณีการต้องอาบัติของภิกษุด้วย ซึ่งในกรณีดังกล่าวถือเป็นกรณีพิเศษโดยจะเริ่มจากการกระทำผิดต่อพระวินัยแล้วไม่แสดงคืนแม้ว่าบุคคลนั้นจะทำกุศลกรรมมากมายก็ไม่อาจจะแทนต่ออกุศลกรรมที่เกิดในวาระจิตสุดท้ายก่อนตายได้ และกรณีนี้ไม่ได้เป็นกรณีของการปรารถนาความเป็นนาค แต่ว่าเป็นผลที่เกิดจากการกระทำไม่ดีคือการละเมิดอาบัติแล้วไม่ได้แสดงคืน

^{๓๑} คำว่า กรรมทั้ง ๒ ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมและอกุศลกรรม ส.ช.อ. (บาลี) ๒/๓๔๓-๒๔๑/๓๘๑.

^{๓๒} ในกรณีของกำเนิดนาคที่เหลือคือ ชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะก็มีนัยเดียวกันนี้ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๔๒-๓๔๑/๓๕๑-๓๕๗.

^{๓๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๒๓-๓๒๔.

กรณีนี้ (๓) เป็นการเกิดเป็นพญานาคหรือจากอภุศลกรรม คือความพยาบาท ดังเช่นกรณีของพญานาคที่ทำน้ำอัมพติดะใกล้ ๆ กรุงโกสัมพี ในอดีตพญานาคตนนี้เป็นนายท่าเรือ แต่เป็นคนที่มีศัตรูมากวันหนึ่งเขาถูกศัตรูฆ่าตายที่ทำน้ำแห่งนั้น ก่อนตายจิตของเขาเต็มไปด้วยความพยาบาทด้วยอาณูภาพของจิตรวมกับความผูกพันในสถานที่ทำงานหรือที่เสียชีวิตก็ทำให้เขาได้เกิดเป็นพญานาคอยู่ริมฝั่งแม่น้ำดังกล่าว^{๓๔} ซึ่งถือว่าในกรณีนี้เป็นการได้อัตภาพนาคเพราะอภุศลกรรม อีกกรณีหนึ่งเป็นกรณีหญิงฆ่าสามีตัวเอง เหตุเพราะนางได้ลอบทำชู้กับน้องชายของสามีและได้ร่วมกับชู้ฆ่าสามีตัวเองด้วยการลงไปฆ่าที่ทำน้ำ พอสามีนางตายไปจิตก็ยังห่วงภรรยาตนเองผนวกกับความผูกพันกับสถานที่ที่เขาตายเป็นเหตุทำให้เขาได้ไปเกิดเป็นงูเขียวใหญ่(เพศแห่งนาค)ในเรือนของตนเอง^{๓๕} ในกรณีนี้ถือได้ว่าเป็นการได้อัตภาพนาค (งู) เพราะเหตุแห่งโมหะจิต หรืออีกกรณีหนึ่งคนที่จะเกิดเป็นพญานาคหรืองูบางประเภทมีสาเหตุมาจากความตระหนี่ในอวาสาทานกล่าวว่าจะชาติต่อไปจะเกิดเป็นงูเหลือม^{๓๖}

จากกรณีดังกล่าวจะพบว่า การเกิดเป็นนาคก็ดี การเกิดเป็นงูก็ดีล้วนเป็นสิ่งที่เกิดมาจาก (๑) จิตที่ตั้งไว้ก่อนที่จะเสียชีวิตซึ่งเป็นจิต (ก) เป็นกุศลบ้าง (ข) อกุศลบ้างย่อมมีผลต่อการได้อัตภาพนาคหรืองู (๒) ความผูกพันกับสถานที่เกิดเหตุก่อนตาย คือทำน้ำแม่น้ำหรืออาจจะถูกฆ่าในน้ำก็เป็นผลต่อการได้อัตภาพนาคเพราะเกี่ยวข้องกับน้ำ หรือการทำผิดพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับน้ำก็ย่อมมีผลต่อการเกิดเป็นนาคเช่นเดียวกัน

๒.๒.๓.๒ ประเภทของการเกิดเป็นพญานาค สำหรับประเภทของการเกิดเป็นพญานาคพระพุทธองค์ ได้อธิบายว่ามีอยู่ ๔ ประเภท ได้แก่

- (๑) นาคที่เป็นอันทชะ ได้แก่ นาคที่เกิดจากฟองไข่
- (๒) นาคที่เป็นชลापุชะ ได้แก่ นาคที่เกิดในครรภ์
- (๓) นาคที่เป็นสังเสทชะ ได้แก่ นาคที่เกิดในถ้ำไคร^{๓๗}
- (๔) นาคที่เป็นโอปปาติกะ ได้แก่ นาคที่เกิดโดยการผุดเกิด^{๓๘}

โดยนาคที่ถือกำเนิดทั้ง ๔ ประเภทพระพุทธองค์ตรัสว่า (๑) นาคที่เป็นชลापุชะสังเสทชะ และโอปปาติกะ จัดเป็นนาคที่ประณีตกว่านาคที่เป็นอันทชะ (๒) นาคที่เป็นสังเสทชะ และอุปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอันทชะและชลापุชะ (๓) นาคที่เป็นอุปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอันทชะ ชลापุชะและสังเสทชะ หรือกล่าวโดยสรุปก็คือในกำเนิด ๔ ประเภทนั้น นาคประเภทโอปปาติกะ ประณีต (ประเสริฐ) กว่านาคทุกประเภทที่กล่าวมา ๓ ประเภทแรก โดยคำว่าประณีตนั้นหมายถึงทั้งรูปสมบัติ โภคสมบัติ และบวรารสมบัติหรือคุณสมบัติคือฤทธิ์อำนาจที่จะเกิดพร้อมกับ

^{๓๔} อด.ติ.อ. (ไทย) ๑/๓/๓๗๒.

^{๓๕} อด.ติ.อ. (ไทย) ๑/๓/๓๗๒.

^{๓๖} ที.ป.อ. (ไทย) ๓/๒/๓๕๙.

^{๓๗} ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกะ ปริเฉท ๑-๒-๖ ได้อธิบายคำว่าสังเสทชะ ว่า หมายถึง การเกิดในที่มียางเหนียว ไม่ต้องอาศัยบิดามารดา อาศัยเกิดจากต้นไม้ ผลไม้ ดอกไม้ โลหิต น้ำโสโครก เป็นต้น ดู พระสังฆธรรมโชติกะ อัมมจาริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉท ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ : วิทยวิสุทธิ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๑.

^{๓๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๔๒/๓๕๐-๓๕๒.

การกำเนิดเป็นพญานาค เหตุที่พญานาคโอปปาติกะประณิตกว่าพญานาคทุกประเภทก็เพราะพญานาคประเภทนี้ถือกำเนิดเช่นเดียวกับเหล่าเทวดาทั้งหลาย^{๓๙}

๒.๒.๓.๓ ผู้ปกครองเหล่านาคและพญานาค

ในบรรดาหมู่พญานาคหรือนาคทั้งหลายไม่ว่าจะกำเนิดในประเภทกำเนิดใดก็ตามไม่ว่าจะละเอียดหรือหยาบ ไม่ว่าจะเป็นประเภทกายละเอียดหรือหยาบตามหลักฐานในคัมภีร์พบว่านาคเหล่านั้นจะต้องอยู่ภายใต้การปกครองของท้าวจุลโลกบาลที่ชื่อว่าท้าววิรูปักษ์โดยท้าวจุลโลกบาลทั้ง ๔ จะมีหน้าที่ในการปกครองเหล่าสัตว์ต่างๆ แตกต่างกัน ดังนี้

- (๑) ท้าวธรรฐ เป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์
- (๒) ท้าววิรูปักษ์ เป็นหัวหน้าของพวกกุมภัณฑ์
- (๓) ท้าววิรูปักษ์ เป็นหัวหน้าของพวกนาค
- (๔) ท้าวภูเวระ เป็นหัวหน้าของพวกยักษ์^{๔๐}

นอกจากท้าววิรูปักษ์จะเป็นผู้ใหญ่ในหมู่นาคทั้งหลายแล้วคัมภีร์ยังได้ระบุถึงนาคที่มีชื่อและเป็นผู้มีศมีอำนาจและบารมีรองลงมาจากท้าววิรูปักษ์อีกหลายตนซึ่งอาศัยอยู่ในท่าแม่น้ำต่างๆ ของอินเดียในสมัยนั้น เช่น หมู่นาคในสระนาสกะในเมืองโกสัมพี นาคตัจจนกะ นาคกัมพล นาคอัสตร นาคที่อยู่ในท่าปะยาละ นาคอยู่ในแม่น้ำยมุนา และนาคผู้เกิดในตระกูลธรรฐผู้มียศ^{๔๑} โดยเฉพาะพญานาคธรรฐมักจะถูกอ้างถึงอยู่บ่อยๆ ว่าเป็นผู้มียศในหมู่นาคทั้งหลาย ในบางครั้งก็จะปรากฏชื่อของพญานาควรรณอีกด้วย อย่างไรก็ตามพญานาคที่กล่าวมานั้นแม้จะถือว่าเป็นผู้มียศมากกว่านาคตนอื่นๆ ก็ตาม จะมีก็เพียงแต่พญานาควิรูปักษ์เท่านั้นที่ถูกระบุว่าเป็นจอมแห่งนาค^{๔๒} และอีกฐานะหนึ่งก็เป็นหนึ่งในท้าวจุลโลกบาลทั้ง ๔ แสดงให้เห็นว่าพญานาควิรูปักษ์นั้นน่าจะเป็นผู้ปกครองสูงสุดของนาค โดยที่พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสรับรองในเรื่องดังกล่าว

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่าในอีกหลักฐานหนึ่งก็มีระบุไว้ในบรรดานาคหรือผู้ทั้งหลายจะแบ่งเป็นตระกูลได้ ๔ ตระกูลคือ (๑) ตระกูลพญางูวิรูปักษ์ (๒) ตระกูลพญาเอราปถะ (๓) ตระกูลพญาฉัพพาปุตตะ (๔) ตระกูลพญาภิณฑาโคตมกะ^{๔๓} นอกจากนั้นหากพิจารณาในแง่ของการแบ่งประเภทของงูหรือนาคตามลักษณะของการมีพิษร้ายหรือไม่ร้ายก็แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ งูกัณฐมุขะ (ปากไหม้) ธาตุที่เหลือเพียงเห็นเหมือนงูปุตมุขะ (ปากเน่า) งูอัคคิมุขะ (ปากไฟ) และงูสัตถมุขะ (ปากศีลตรา)^{๔๔}

จากข้อมูลดังกล่าวแม้เราจะทราบว่ามีการแบ่งลักษณะของงูหรือพญานาคตามประเภทตระกูลที่ปรากฏนั้น หากจะมีคำถามว่าสรุปแล้วใครคือผู้ปกครองบรรดานาคทั้งหลาย คำตอบก็คือท้าววิรูปักษ์ซึ่งเป็นท้าวจุลโลกบาลผู้ดูแลโลกทางทิศตะวันตกบนสวรรค์ชั้นจตุมหาราชิกา

^{๓๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๔๒/๓๕๐-๓๕๒.

^{๔๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๖/๒๖๔, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๗๘-๗๙.

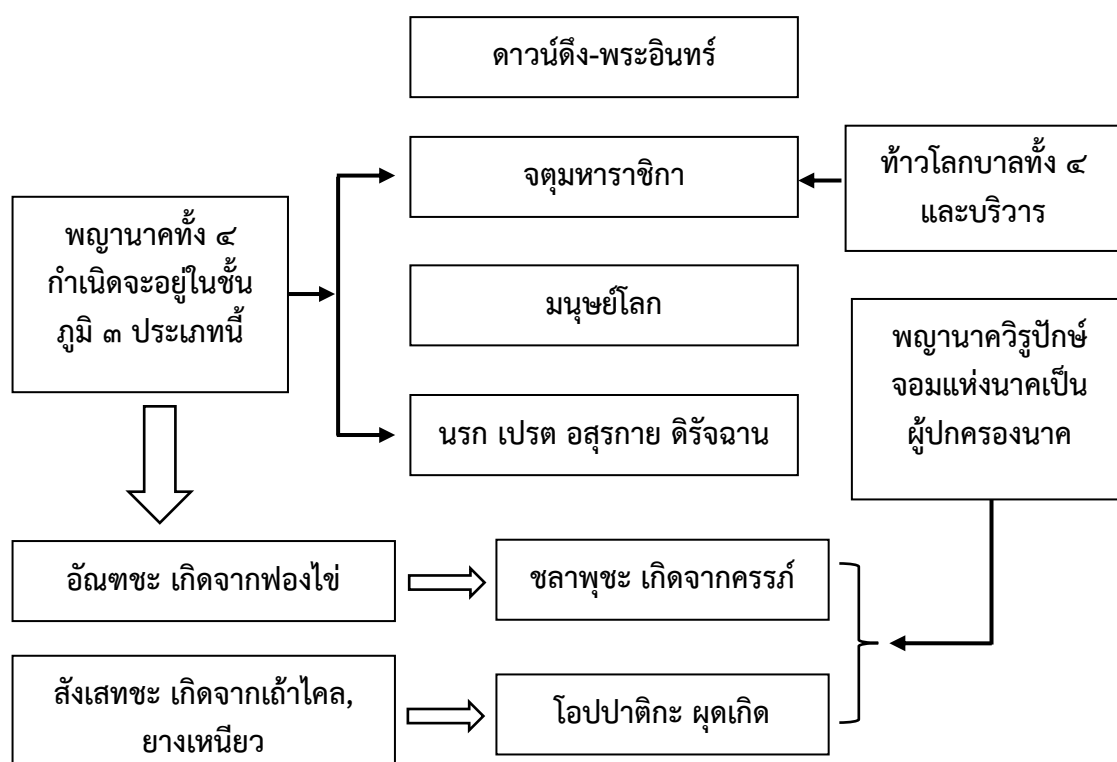
^{๔๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๕.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๐/๒๓๘, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๗๙-๘๐.

^{๔๓} ขุ.ทุกก.อ. (ไทย) ๓/๓/๒๘๘-๒๘๙.

^{๔๔} ส.ส.อ. (ไทย) ๔/๑/๓๗๐.

ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงรับรองว่าพญานาควิรูปักษ์นี้เป็นจอมแห่งนาคเนื่องจากเป็นพญานาคชั้นสูง กล่าวคือเป็นพญานาคที่กำเนิดแบบโอปปาติกะ มีที่อยู่บนสรวงสวรรค์ คือทำหน้าที่เป็นตัวแทนของนาคในการรักษาความเป็นไปของโลกในฐานะของท้าวจตุโลบาลคือเทพดาผู้รักษาโลกในชั้นกามาวจรภูมิโดยพญานาคที่เป็นโอปปาติกะบางจำพวกก็สามารถที่จะมีวิมานอยู่บนสวรรค์ได้ เช่น พญานันโทปนันทนาคราช ที่มีวิมานอยู่บนสวรรค์แต่อยู่ใต้ปราสาทเวชชียนต์ของพระอินทร์เมื่อพระพุทธองค์พร้อมกับเหล่าสาวกเสด็จผ่านก็โกรธว่าพระพุทธองค์เหาะข้ามศีรษะของตนจนต้องแสดงฤทธิ์เพื่ออวดศักดิ์ดาตน จนในที่สุดพระพุทธองค์ก็มีบัญชาให้พระโมคคัลลานะปราบให้คลายทิฐิ^{๔๕} นอกจากนั้นยังมีพญานาคที่ถูกอ้างถึงบ่อยๆ ว่าเป็นผู้ใหญ่ในตระกูลนาคก็คือ นาครุณะ^{๔๖} เป็นผู้มียศและพลังอำนาจ ซึ่งจะพบว่านาคทั้งหลายนอกจากจากเกรงกลัวในอำนาจของท้าววิรูปักษ์แล้วยังต้องเกรงกลัวในอำนาจของพญาวรณนาคราชด้วยเช่นกัน ส่วนนาคที่มีกายหยาบ เช่น งูน้ำ และอสรพิษต่างๆ ที่จัดอยู่ในกลุ่มสัตว์ดิรัจฉานก็จะอยู่ในโลกมนุษย์และภูมิของสัตว์ดิรัจฉานคืออบายภูมิ แต่ทั้งหมดทั้งมวลนาคและงูทั้งหลายก็จะอยู่ภายใต้การปกครองของท้าวจตุโลบาลวิรูปักษ์นี้เท่านั้น ซึ่งจากรากล่าวมาทั้งหมดเราสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้^{๔๗}

แผนภาพที่ ๒ แสดงท้าววิรูปักษ์ผู้มีอำนาจในการปกครองพญานาค

^{๔๕} พ.เถร.อ. (ไทย) ๕๓/๔๗๘.

^{๔๖} พ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๗๑.

^{๔๗} ปรับปรุงจากแผนผังจักรวาลของประเสริฐ บุญตา, พาหุฯ ฯ : การเผชิญภัยของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ Knowledge, ๒๕๔๗), หน้า ๗๖.

สุดผู้เป็นใหญ่ในบรรดานาคทั้งหลายคือท้าววิรูปักษ์โดยท้าววิรูปักษ์จะมีบริวารที่สำคัญซึ่งจะทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยในการดูแลโลกและหมู่พญานาคราชทั้งหลายก็คือ อินทะ โสมะ วรณะ ภารทราชะ ปชาบดี จันทนะ กามเสฏฐะ กิณณมณฑุ นิมันทุ ปนาทะ โอปปิณญ เทวสุตะ มาตลี จิตตเสนะ คันธัพพะ นโรราชา^{๔๘} เป็นต้น ซึ่งบริวารที่กล่าวมาจะทำหน้าที่ช่วยท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ในการปกครองโลก

๒.๒.๔ ลักษณะของพญานาค

สำหรับรูปร่างของพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ใน ๒ นัย คือ (๑) ร่างกายตามธรรมชาติ และ (๒) ร่างกายที่เนรมิตขึ้นด้วยฤทธิ์ สำหรับข้อที่ (๑) รูปร่างของพญานาคตามปกติก็จะปรากฏเป็นรูปร่างของงูใหญ่ มีลิ้นสองแฉกซึ่งเกิดมาพร้อมกับความเป็นนาค^{๔๙} สามารถแผ่พังพานขนาดใหญ่ได้ เวลาแผ่พังพานจะปรากฏมีดอกจันทน์บนพังพาน ๓ ดอก พังพานใหญ่สีเหมือนกำของดอกมะลิ^{๕๐} ส่วนการแผ่พังพานโดยมากพญานาคจะแผ่พังพานในหลายกรณีคือ (๑) เวลาโกรธและจะทำร้ายผู้อื่น^{๕๑} (๒) เวลาได้กลิ่น^{๕๒} (๓) เวลาจะแสดงอำนาจของตน^{๕๓} และ (๔) เมื่อถูกบังคับโดยหมองู^{๕๔} ส่วนกรณีที่จะหดพังพานก็คือ (๑) ได้กลิ่นยา (จากหมองู)^{๕๕} ซึ่งเป็นโอสธที่ใช้ประกอบมนต์ปราบงูชื่อว่าอัมพายนมนต์^{๕๖} (๒) เห็นครุฑที่กำลังเหนือกว่าบินมานาคทั้งหลายจะกลัวและหดพังพานลง^{๕๗} เราจะพบว่าพญานาคจะมีหงอนบางตนจะมีหงอนสีแดงบ้าง ขาวบ้าง^{๕๘} ผิวกาย สีขาวดุจพวงมะลิ^{๕๙} หรือมีสีเขียว สีแดง แล้วแต่บุญกรรม นอกจากนั้นจะมีนัยน์ตาสีแดง^{๖๐} หรือมีดวงตาคัลล่ายเมืงมะกล่ำ^{๖๑} เป็นต้น ร่างกายจะมีรัศมีแผ่ชานออกมา

^{๔๘} ทิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๗๙.

^{๔๙} ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๙/๓/๓๖, ผิดกับความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่เห็นว่าการที่พญานาคมีลิ้น ๒ แฉกเนื่องจากการเอาลิ้นเลียหยดน้ำอมฤตบนยอดหญ้ากุสะ (หญ้าคา) หญ้าบาดลิ้นทำให้แตกออกเป็นสองแฉก ดู อรรถพิพัญญาภา และยมโดย เพ็ญพงศา ประกอบ

^{๕๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๓๘.

^{๕๑} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๗, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๒๐๓

^{๕๒} ทิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๑๐.

^{๕๓} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๒๓, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๓๑๕.

^{๕๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๗๐.

^{๕๕} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๒/๑๗๙.

^{๕๖} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๗๐.

^{๕๗} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๓๑๕.

^{๕๘} ข้อยืนยันในเรื่องที่พญานาคมีหงอนนั้นมีปรากฏในเรื่องอดีตชาติของพระมาตังคเถระว่า “เล่ากันมาว่าท่านพระมาตังคบุตรเถระนี้ ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **ปทุมุตตระ** ได้เกิดเป็นพญานาค ผู้มีอาณาภาพมากในนาคพิภพใหญ่ ภายใต้ชาติสระใหญ่ ไกลป่าหิมพานต์ อยู่มาวันหนึ่งออกจากรนาคพิภพไปเที่ยว (หากิน) เห็นพระศาสดาผู้เสด็จมาทางอากาศ มีใจเลื่อมใส ได้ทำการบูชาด้วยแก้วมณีที่หงอนของตน”, ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๒/๒๕๓. และใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๙๙.

^{๕๙} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๙๘.

^{๖๐} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๖๑, ๔๗.

^{๖๑} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๗๑.

ตลอดเวลา^{๖๒} มีขนาดของร่างกายแตกต่างกันกล่าวคือจัมเปียนาคราชมีร่างกายเท่าหางงอนไก่ ภูริทัตตนาคราชมีร่างกายขนาดเท่าลำขา ส่วนสังขปาลนาคราชมีร่างกายใหญ่ขนาดเท่าเรือโกลงลำหนึ่ง^{๖๓} ส่วนพญานาคตนอื่น ๆ ก็จะมีขนาดร่างกายที่แตกต่างกันไปตามแต่บุญกรรมหรือการอธิษฐานจิตในขณะที่จะเข้าสู่ภาวะเดิมของตน โดยพญานาคธรรฐมีขนาดของร่างกายที่ใหญ่ขนาดที่จะขดตัวเองล้อมเมืองพาราณสีเอาไว้ได้^{๖๔} ซึ่งถือว่าพญานาคธรรฐมีรูปร่างที่ใหญ่มาก นอกจากนั้นยังมีพญานาคตนอื่น ๆ ที่สามารถอธิษฐานให้ร่างกายมีขนาดใหญ่ได้ เช่น คังเคยนาคราช^{๖๕} พญามุจลินท์นาคราช^{๖๖} เอรกปัตตนาคราช^{๖๗} เป็นต้น หรือหากเป็นนาคที่อยู่ในมหาสมุทรในอรรถกถาท่านระบุเอาไว้ว่าขนาดเหล่านั้นจะมีขนาดร่อยว^{๖๘} ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงรูปร่างตามปกติของบรรดาพญานาคทั้งหลายย่อมจะมีขนาดที่แตกต่างกันทั้งนี้อาจจะมาจากสาเหตุสำคัญ ๒ ประการคือ (๑) การอธิษฐานเพื่อกำหนดให้มีรูปร่างเท่าที่ต้องการ (๒) การที่มีรูปร่างตามอำนาจบุญกรรมที่ทำมา เช่น พญานาคธรรฐผู้เป็นใหญ่มีบารมีมากย่อมสามารถแปลงกายหรือมีร่างกายที่มีขนาดใหญ่กว่านาคตนอื่นได้

ในประเด็นเรื่องรูปร่างของพญานาคจะคว่าใหญ่หรือเล็กมากก็ขึ้นอยู่กับจำนวนเศียรที่มี เช่นพญานาค ๕ เศียร ย่อมมีขนาดใหญ่กว่าพญานาค ๓ เศียร แต่ก็เล็กกว่าพญานาค ๗ เศียร และ ๙ เศียร เป็นต้น แต่จำนวนเศียรหรือฟงพานนี้ก็ไม่ว่างแน่นอนเพราะบางที่จำนวนฟงพานก็เกิดจากการเนรมิตของพญานาคเอง เช่น พญานาคภูริทัตตสามารถเนรมิตฟงพานได้เป็นร้อยเศียร^{๖๙} เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ารูปร่างของพญานาคตามปกติจะปรากฏในรูปของงูใหญ่มีหางงอนและจำนวนเศียรที่แตกต่างกันไป และมีขนาดที่ใหญ่เล็กแตกต่างกันตามแรงบุญและการอธิษฐานจิตของพญานาคตนนั้น ๆ ส่วนรูปร่างของพญานาคในข้อที่ (๒) คือรูปร่างที่เกิดจากการเนรมิตในรูปของมนุษย์หรือมาณพ โดยการเนรมิตรูปกายมนุษย์ตามปกติจะเกิดขึ้นในภพของนาคเองหรืออีกครั้งก็คือเมื่อออกมาสู่โลกมนุษย์เช่นกรณีของมณิกัณฐนาคราช,^{๗๐} มุจลินท์นาคราช เป็นต้น หรือแม้แต่ภูมิตตนาคราชเมื่อแปลงร่างเป็นมาณพเดินทางไปพบพระเจ้าสาครพรหมทัตได้บรรยายถึงรูปร่างของภูริทัตตนาคราชและบริวารเอาไว้ว่า

“ท่านผู้ปรากฏด้วยธงสุวรรณ มีพรรณเหมือนสายฟ้า ชนซากำลังหนุ่ม ถือนูมาอยู่ด้วยสิริอันรุ่งเรืองนั้นเป็นใคร เป็นผู้มืพิศตรึงส่องใสเหมือนทองอันสุกอยู่ในปากเบ้าหรือมิฉะนั้นก็เหมือนถ่านไม้ตะเคียนอันรุ่งโรจน์กันฉัตรชมพูทนต์โชติช่วงมีที่เป็นที่รื่นรมย์ใจมีคนใช้ประคองพิศดาลวิชนีอันสูงทรงอยู่ตรงเศียรของท่านผู้มีปัญญาทั้ง ๒ ข้าง และมีคนถือหางนกยูงอันวิจิตรท่านตามแล้วด้วยทองและแก้วมณี จรลีมาข้างหน้าอีก ๒ คน ท่านนั้นทรง

^{๖๒} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๖๘.

^{๖๓} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๗๑, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๙๙.

^{๖๔} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๐.

^{๖๕} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๓๑๕.

^{๖๖} พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/๓๐-๓๒.

^{๖๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๒๓.

^{๖๘} พุ.ช.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๔๘.

^{๖๙} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๗๐.

^{๗๐} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๒๔.

คุณทูลอันกลมเกลี้ยง งามเพียงดั่งสีถ่านไฟอันผ่องใสอยู่ที่ปากกะห้ำ อนึ่งเล่าท่านเป็นผู้มีผมต้องลมอยู่ไหวๆ ปลายสนิหะเอียดดำขำงาม โอภาสเหมือนสายอสนีพุ่งขึ้นไปในท้องฟ้า ท่านผู้มีเนตรซ้ายขวากว้างและใหญ่มีโอษฐ์แจ่มใสเหมือนกระจกงาม ยามเมื่อเจรจาแลเห็นฟันอันสะอาดเหมือนสีสังข์อันขาวผ่องเมื่อเท่าทั้งสองงามดั่งน้ำครึ่งริมฝีปากก็งามเปล่งปลั่งดั่งดวงพระอาทิตย์งามวิจิตรด้วยเครื่องปกคลุมอันขาวสะอาดเสมอดั่งบุปผาชาติดอกรังใหญ่ที่เขาหิมาลัยแห่งจักรวาลงามปานดังพระจันทร์อันได้ชัยชนะ”^{๗๑}

จะเห็นได้ว่าคำอธิบายถึงรูปร่างของพญานาคดังกล่าวเป็นลักษณะของการอธิบายถึงรูปร่างที่เกิดจากการเนรมิตหรือแปลงร่างในรูปของมนุษย์ในฐานะของพระราชหรือผู้ที่ยศศักดิ์เป็นเจ้าแห่งนาครบวรทั้งหลายซึ่งกรณีนี้ถือได้ว่าเป็นปกติวิสัยของพญานาคผู้มีบุญที่จะแปลงร่างเป็นมาณพรูปงามได้ ซึ่งนอกจากการที่ตนนาคราชแล้วยังมีมีณิกณพนาคราชและมัจฉินนาคราชอีกที่สามารถแปลงร่างเป็นมาณพขึ้นมานบนโลกมนุษย์ อนึ่ง เราจะพบว่าการแปลงร่างเป็นมนุษย์ไม่ได้ปรากฏเป็นชายหนุ่มรูปงามเท่านั้นในบางคราวก็แปลงเป็นคนค่อมเตี้ย^{๗๒} เป็นต้น ส่วนนางนาคก็พญานาคเมื่อขึ้นมานบนโลกมนุษย์ก็จะแปลงเป็นสตรีรูปงามเหมือนกับพญานาคที่แปลงเป็นมาณพได้

นอกจากพญานาคจะแปลงกายเป็นมนุษย์แล้วในบางคราวก็สามารถแปลงกายเป็นอย่างอื่นได้เช่น แปลงเป็นเซียนน้อย ซึ่งพิจารณาได้จากการแปลงกายของอัจฉิมุขินาคีผู้เป็นน้องสาวต่างมารดาของภริยาที่ตนนาคราช^{๗๓} ซึ่งรูปร่างที่เกิดจากการแปลงกายของพญานาคถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่น่าแน่นอนขึ้นอยู่กับแรงอธิษฐานของพญานาคแต่ละตนและในแต่ละโอกาสที่จะมุ่งหวังประโยชน์จากการแปลงหรือเนรมิตร่างนั้น

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าในคัมภีร์ได้ระบุถึงรูปร่างของพญานาคโดยทั่วไปจะแบ่งพิจารณาได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ (๑) รูปร่างในภาวะปกติของพญานาคทั่วไปและ (๒) รูปร่างของพญานาคที่เกิดจากการเนรมิตเพื่อให้เหมาะสมกับกาลและโอกาส

๒.๒.๕ ที่อยู่ของพญานาค

สำหรับประเด็นปัญหาเรื่องที่อยู่ของพญานาคก็ถือว่าเป็นประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญ เพราะเมื่อทราบว่พญานาคทั้งหลายมีกำเนิดมาอย่างไรแล้ว ประเด็นต่อไปที่จะต้องทำความเข้าใจก็คือ เมื่อพญานาคได้ถือกำเนิดมาแล้วจะไปอยู่ ณ สถานที่ใดบ้างหรือโดยปกติแล้วนาคจะมีธรรมชาติอาศัยอยู่ ณ สถานที่ใด เป็นต้น ซึ่งจากการศึกษามาทพบว่พญานาคทั้งหลายมีที่อยู่ ดังนี้

๒.๒.๕.๑ สระน้ำ, แม่น้ำ และมหาสมุทร

เนื่องจากพญานาคเป็นสัตว์ทิพย์หรือถ้าเป็นอตภาพที่หยาบเป็นงู หรืออสรพิษ พญานาคเหล่านั้นก็มีธรรมชาติที่ต้องอาศัยแม่น้ำและมหาสมุทรเป็นที่อยู่ทั้งนี้เพราะน้ำกับพญานาคมี

^{๗๑} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๑๙๙.

^{๗๒} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๓.

^{๗๓} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๘๐.

ความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดหรือถือว่าน้ำเป็นสัญลักษณ์ของนาคก็ได้^{๗๔} ดังที่นางนาคมานวิกาได้ยืนยันสภาพดังกล่าวไว้ว่าลูกของนางมีกำเนิดจากธาตุน้ำอันเป็นธาตุละเอียดอ่อน หากขึ้นไปบนบกอาจได้รับอันตรายจากลมและแดดได้ ดังนั้นนางจึงสั่งให้คนทำแอ่งน้ำไว้บนเกวียนแล้วให้บุตรของนางลงเล่นน้ำในแอ่งนั้น^{๗๕} หรือกาฬนาคราชที่นอนหลับอยู่ใต้แม่น้ำเนรัญชราได้ยินเสียงเถาทองคำกระทบกันจึงตื่นขึ้นมาและรู้ว่ามิพระพุทธรูปเจ้ากำเนิดขึ้นแล้ว^{๗๖} สำหรับที่อยู่ของนาคในน้ำอาจแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) **สระน้ำ** ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้กล่าวว่า นาคในชมพูทวีปส่วนหนึ่งจะอาศัยอยู่ในสระน้ำ เช่น หมู่ นาคในสระในเมืองโกสัมพี^{๗๗} หรือนาคชั้นมัจจิระกะ ที่อาศัยอยู่ในสระในเมืองหลวงของแคว้นอูตรปัญจาละ^{๗๘} หรือนาคในเขตสนชาดก ก็อยู่ในสระน้ำ หรือนาคราชชื่อปันทกะ ก็อาศัยอยู่ในสระโนดาต^{๗๙} หรือมูกลินทร์นาคราชที่เกิดในสระโบรขรณีใกล้ๆ ต้นมูกลินทร์^{๘๐} อนึ่ง สระน้ำนั้นถือได้ว่าเป็นสถานที่นาคชอบอาศัยเพราะในพระราชวังหรือภพของนาคก็จะมีสระน้ำอยู่เพื่อให้ นาคได้อาบน้ำเมื่อเวลาร้อน หรือมีสระไว้เพื่อเป็นสื่อบอกเหตุของพญานาคผู้เป็นเจ้าของแห่งภพ นาคนั้น เช่น ในกรณีของจัมเปยนนาคราช หรือกรณีของกัฏฐัตตนาคราช^{๘๑} เป็นต้น ก็จะมีสระเอาไว้ อาบน้ำอยู่เช่นกัน ดังนั้น สระน้ำจึงเป็นสถานที่อยู่ของพญานาคแห่งหนึ่ง

(๒) **แม่น้ำ / ทำน้ำ** นอกจากสระแล้วพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนายังชอบอาศัยอยู่ในแม่น้ำเพราะแม่น้ำถือว่าเป็นแหล่งน้ำสำคัญที่มีอยู่ในชมพูทวีปเป็นอย่างมาก โดยแม่น้ำที่พญานาคอาศัยอยู่นั้นก็ได้แก่ แม่น้ำเนรัญชรา ในกรณีของพญานาคที่คู่ร้ายของชฎิล ๓ พี่น้องที่ตั้งอาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคยาสิละ^{๘๒} แม่น้ำยมุนา ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่ของบรรดานาคทั้งหลาย^{๘๓} มีพญานาคชื่อว่า ธรตรัฐ เป็นต้น ได้อาศัยอยู่ภายใต้แม่น้ำซึ่งท่านได้อธิบายสภาพเมืองของท่านไว้ว่า

“เมืองของท้าวธรตรัฐ อยู่ภายใต้แม่น้ำยมุนา จดหิมวันตบรรพต ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลแม่น้ำยมุนาล้วนแล้วด้วยทองคำมรุ่งเรืองพี่น้องร่วมท้องของเราล้วนเป็นคนมีเชื้อลือชา อยู่ในเมืองนั้น”^{๘๔}

^{๗๔} ดังปรากฏในคำกล่าวของกัฏฐัตตนาคราชว่า “ ห้วงน้ำนั้นเป็นที่อยู่ของเรา”, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๙. หรือปรากฏในอรรถกถาว่า “พวกนาค ท่านถือเอาด้วยศัพทว่า น้ำ จริงอยู่ พวกนาคนั้นมีกำลังอยู่ในน้ำ”, แสดงให้เห็นว่าเมื่อกล่าวถึงพญานาคก็ต้องเป็นที่ทราบกันว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรง ดู ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๕๕.

^{๗๕} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๒.

^{๗๖} ปรากฏในอวิทุเรนิทานซึ่งเป็นเรื่องของพญากาลนาคราช ดู ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๑๕-๑๑๖.

^{๗๗} Edward B. Cowell. & Robert A. Well, *The Divyavadana*, (Amsterdam : Oriental Press, 1970), p.435.

^{๗๘} C.H.Tawny (Translator), *The Ocean of story*, (London : Trubner, 1964), p.28.

^{๗๙} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๔๐๖.

^{๘๐} ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๑๖๓.

^{๘๑} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๓.

^{๘๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗-๕๐.

^{๘๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖.

^{๘๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๑/๙๒.

นอกจากแม่น้ำยมุนาแล้วก็มีแม่น้ำคงคา ซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่และเป็นที่อาศัยอยู่ของ พญานาคหลายตน เช่น มณิกันทนาคราช^{๘๕} และพญานาคังเคยยนาคราช^{๘๖} นอกจากแม่น้ำคงคาแล้ว ก็จะมีแม่น้ำจัมปา ซึ่งเป็นที่อาศัยของพญานาคจัมเปยยะ^{๘๗} และมีแม่น้ำกัณณเวณณา ซึ่งเป็นที่อาศัย ของพญานาคสังขปาละ^{๘๘} ส่วนในวรรณคดีสันสกฤตซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง คือคัมภีร์ลิลิตวิสตรระได้กล่าวว่าพญาสาครนาคราชและนางนาคกัญญาได้อาศัยอยู่ในแม่น้ำเนรัญชรา^{๘๙} หรือพญานาคชื่อว่านิมมทาที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำนิมมทา^{๙๐} เป็นต้น

อนึ่ง ในประเด็นเรื่องแม่น้ำมีข้อสังเกตอยู่ประการหนึ่งว่า พญานาคทั้งหลายจะชอบมาอาศัย อยู่ตามทำนน้ำที่สำคัญเช่นท่าปายาคะ๑๒๗^{๙๑} หรือท่าคยาสีละ^{๙๒} ทำอัมพะ มีพญานาคชื่ออัมพติดลก อาศัยอยู่เป็นต้น ทั้งนี้เพราะบริเวณทำนน้ำเป็นบริเวณที่มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสจะทำของพลีกรรมมาบูชา บวงสรวง แก่พญานาค ดังนั้น พญานาคทั้งหลายจึงมักขึ้นมาอาศัยอยู่ตามทำนน้ำเพื่อรับของพลีกรรมที่ ประชาชนนำมาบูชาดังกล่าว^{๙๓} หรืออีกนัยหนึ่งก็คือบริเวณทำนน้ำจะมีเหล่าขลุ่ยหรือดาบสปฏิบัติธรรม อยู่ตามทำนน้ำทั้งหลายก็จะไปอาศัยอยู่ใกล้ทำนน้ำเพื่อ (๑) แสดงฤทธิ์ให้ขลุ่ย / ดาบสเลื่อมใสแล้วจะได้รับการ บูชาหรือ (๒) ไปฟังฟังอาศัยสนทนารวมกับขลุ่ย/ดาบส นั้น๑๓๐^{๙๔} และอีกประการหนึ่งก็คือทำนน้ำ เป็นที่ลงสู่พของนาคได้ง่าย ดังนั้น พญานาคจึงได้มาอาศัยอยู่ในบริเวณทำนน้ำ กล่าวโดยสรุปใน หลักฐานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ระบุชัดเจนว่าแม่น้ำ – ทำนน้ำ ถือเป็นสถานที่อาศัยหรือที่อยู่ของ บรรดาพญานาคทั้งหลาย

(๓) มหาสมุทร สำหรับมหาสมุทรถือได้ว่าเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่นาค ทั้งหลายชอบอาศัยอยู่เพราะมหาสมุทรเป็นแหล่งน้ำที่ใหญ่พญานาคสามารถเนรมิตร่างกายใหญ่โต เพื่อป้องกันตัวจากครุฑได้ พระพุทธองค์ทรงตรัสยอมรับว่ามหาสมุทรนั้นเป็นที่อัศจรรย์อย่างหนึ่งก็คือ เป็นที่อาศัยอยู่ของพญานาค^{๙๕} และในภุริทัตตชาดกก็ได้กล่าวถึงครุฑได้กระพือปีกเพื่อให้เกิดลมแรง แหวกน้ำลงไปเพื่อจับพญานาค^{๙๖} หรือที่ปรากฏในพระพุทธรูปที่ยืนยันว่าพญานาคอาศัยอยู่ใน มหาสมุทรที่ว่า

^{๘๕} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๒/๗/๗-๙.

^{๘๖} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๓๑๕/๓๑๖.

^{๘๗} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๙๕-๑๙๖.

^{๘๘} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๓-๑๔๔/๖๑๘-๖๑๙, ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๗๐.

^{๘๙} แสง มณวิฑูร, ลิลิตวิสตรระ, (กรุงเทพฯ ฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๒), หน้า ๗๘๒.

^{๙๐} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๒/๒๔๑.

^{๙๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖.

^{๙๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

^{๙๓} วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๒-๔๖๕, ชุ.เอก.อ. (ไทย) ๓/๒/๒๗๒-๒๗๕.

^{๙๔} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๒๖. ภาคผนวก ฎ. พญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๒๐๖.

^{๙๕} ชุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๒๕.

^{๙๖} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๕๘.

“อีกประการหนึ่ง มหาสมุทรเป็นที่พำนักอาศัยของพวกสิ่งมีชีวิตใหญ่ ๆ และสิ่งมีชีวิตในมหาสมุทรนั้นมีดังนี้ คือ ปลาติมิปลาติมิงคลา ปลาติมิริมงคลา พวกอสูร นาค คนธรรพ์แม่น้ำที่มีร่างกายประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐ โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ ก็มีอยู่”^{๙๗}

ภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตมีกำลัง เติบโตมีกำลังแล้วลงสู่หนอง ลงสู่หนองแล้วลงสู่บึง ลงสู่บึงแล้วลงสู่แม่น้ำน้อย ลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่ ลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทร นาคเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น^{๙๘}

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพญานาคบางพวกได้อาศัยอยู่ในมหาสมุทรและถือได้ว่ามหาสมุทรนั้นย่อมเป็นที่อาศัยของบรรดานาคราชอีกสถานที่หนึ่ง

๒.๒.๕.๒ ป่าไม้และต้นไม้

ป่าไม้และต้นไม้ (บางชนิด) ถือว่าเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาคดังเช่นกรณีของมูจลินท์ นาคราชที่อาศัยอยู่ใกล้ต้นจิก (มูจลินท์) เมื่อพระพุทธองค์ทรงเสวยวิมุตติสุข ภายหลังจากการตรัสรู้ นั้นได้แผ่พังพานและขดตัวเพื่อให้พระพุทธองค์ประทับนั่งสมาธิโดยไม่ถูกสายฝนที่ตกลงมาในขณะนั้น เมื่อฝนหยุดตกแล้วจึงคลายขนดและพังพานแล้วแปลงร่างเป็นมาณพถวายบังคมแล้วหนีไป^{๙๙} หรือมหาวาณิชชาดก ที่กล่าวถึงพญานาคได้อาศัยอยู่ภายในต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง สมัยนั้นบรรดาพ่อค้าจากเมืองต่างๆ มาประชุมกันที่เมืองพาราณสีแล้วได้แต่งตั้งให้พ่อค้าคนหนึ่งเป็นหัวหน้า เพื่อเดินทางกลับพอมมาถึงถิ่นทุรกันดารไม่มีน้ำอาหารกินก็พากันเห็นต้นไทรต้นหนึ่งมีในร่มรื่นจึงพากันไปพักผ่อนที่ต้นไทรนั้นต่อมาพ่อค้าทั้งหลายได้พากันตัดกิ่งต้นไทรเพราะคิดว่าจะมีน้ำจึงตัดกิ่งทางทิศตะวันออกก็ปรากฏว่ามีน้ำใสสะอาดไหลออกมาให้ดื่มกินกันอย่างเต็มพ้อได้ผลจากการตัดกิ่งไทรกิ่งแรกแล้วพ่อค้าก็มีความละโมภพากันตัดกิ่งในทิศอื่น ๆ ซึ่งก็มีทรัพย์สมบัติพร่างพรูออกมามากมายสมดังความปรารถนาจึงพากันคิดต่อไปว่า แคตัดกิ่งยังได้ทรัพย์ปานนี้ หากตัดลำต้นไม้นี้จะได้ทรัพย์มากขนาดไหน ในขณะนั้นพ่อค้าผู้เป็นหัวหน้าก็ได้ห้ามปรามว่าอย่าทำเช่นนั้นเพราะต้นไทรนี้มีคุณเราไม่ควรทำร้ายมิตรผู้ให้ทรัพย์แต่บรรดาพ่อค้าผู้ถูกความโลภครอบงำคนอื่นไม่ฟังพากันตัดโค่นต้นไทร ฝ่ายพญานาคได้อาศัยอยู่ภายในต้นไทรได้สั่งให้บริวารของตนฆ่าพ่อค้าเหล่านั้นทั้งหมดยกเว้นเพียงพ่อค้าผู้เป็นหัวหน้าเพราะเขาเป็นคนดี^{๑๐๐} จากกรณีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าต้นไม้หลายต้นก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค

^{๙๗} อัง.สัตตก-อัฐก-นวก. อ. (ไทย) ๔/๔๐๑.

^{๙๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๕๑/๘๑. ในอรรถกถาอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่านาคทั้งหมดเมื่อเจริญเติบโตแล้วก็จะมีงูไปอาศัยอยู่ที่มหาสมุทรเพราะเป็นที่มั่นคงว่า “แม่น้ำทั้งหลายรู้ว่า บัดนี้ ลูกๆ ของเราสามารถทนกระแสดลื่นและกำ ลังครุฑได้แล้ว จึงให้เมฆใหญ่ตั้งขึ้นด้วยอาณภาพของตน ให้ฝนตกจุจทำป่าหิมวันต์ทั้งสิ้นให้น้ำเป็นสายเดียวกัน นิรมิตเรือสำเร็จด้วยทองและเงินเป็นต้น ดาดเพดานผ้ามีพวงดอกไม้ซึ่งมีกลิ่นหอมตลบ วิจิตรด้วยดาวทอง เบื้องบน ถือเอาสุราอาหารและดอกไม้มีกลิ่นหอมเป็นต้น แล่นไปกัมมทานที่ทั้งห้าด้วยเรือเหล่านั้น ถึงมหาสมุทรโดยลำดับ. ก็พวกนาคอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น เติบโตขึ้นประมาณ ร้อยวา พันวา แสนวา ชื่อว่า ถึงความเป็นผู้เจริญเติบโตไพบุลย์”, ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๑๔๖.

^{๙๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๘.

^{๑๐๐} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๖/๔๘๗-๔๘๓.

๒.๒.๕.๓ จอมปลวก / บ่อน้ำ

จอมปลวกถือได้ว่าเป็นสถานที่ซึ่งพญานาคชอบอาศัยอยู่โดยจอมปลวกมักจะเป็นสถานที่ซึ่งพญานาคมักหลบหลีกความวุ่นวายในภพพญานาคมาเพื่อบำเพ็ญรักษาศีลภาวนาในช่วงวันอุโบสถศีลซึ่งถือว่าจอมปลวกนั้นมีใช้อยู่ประจำแต่พญานาคมักใช้เป็นที่พักอาศัยเช่นกรณีของภุมรินทร์ที่ตนคราช^{๑๐๑} จัมเปยยนาคราช^{๑๐๒} และสังขปาลนาคราช^{๑๐๓} เป็นต้น การมาอาศัยจอมปลวกนั้นพญานาคจะมาในรูปของงูธรรมดาแต่มีหงอนสีแดง อันเป็นลักษณะของความเป็นสัตว์ทิพย์หรือสัตว์ที่มีอำนาจเหนือผู้อื่น โดยจอมปลวกที่บรรดาพญานาคจะมาอาศัยจะต้องอยู่ไม่ไกลแหล่งน้ำคือแม่น้ำหรือสระรวมถึงทำน้ำ เพราะจะสะดวกต่อการมาการไป อนึ่ง สาเหตุที่พญานาคเลือกจอมปลวกและขึ้นมาปฏิบัติธรรมในโลกมนุษย์ก็เพราะเหตุว่าโลกมนุษย์เป็นสถานที่ที่จะสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้หรือการปฏิบัติธรรมในโลกมนุษย์ย่อมได้รับผลมากกว่าในดินแดนอื่น ๆ^{๑๐๔} นอกจากนั้นจอมปลวกก็ถือว่าเป็นสถานที่ซึ่งมีสัญญาณที่เอื้ออำนวยต่อรูปร่างของพญานาคในรูปของงูคือสามารถนอนขดตัวรอบจอมปลวกได้ง่ายและไม่ลำบาก ดังนั้น นาคที่ปรารถนาจะมาบำเพ็ญเพียรจึงนิยมเลือกจอมปลวกเป็นที่อาศัย

นอกจากจอมปลวกแล้วยังมีอีกสถานที่หนึ่งที่เป็นที่อยู่ของพญานาคก็คือ บ่อน้ำ ดังปรากฏในชรูปานชาดกที่กล่าวถึงพ่อค้าได้เดินทางไปค้าขายต่างเมืองพอไปถึงถิ่นทุรกันดารได้มองเห็นบ่อน้ำแห่ง จึงพากันขุดบ่อน้ำนั้นพอขุดไปก็ยิ่งพบกับทรัพย์สินมากมายมีแก้วมีค่านานาชนิด พ่อค้าเหล่านั้นขุดลึกลงไปทำให้ก้อนดินและเศษฝุ่นตกลงไปสู่ที่อยู่ของพญานาคซึ่งอาศัยบ่อน้ำนั้นอยู่ ทำให้พญานาคโกรธจึงได้ใช้ลมในจมูกพ่นพ่อค้าทั้งหลายให้ถึงแก่ความตายจะเหลือเฉพาะพ่อค้าที่เป็นหัวหน้าเท่านั้น^{๑๐๕} ดังนั้น จะเห็นได้ว่า บ่อน้ำก็ถือเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาคอีกแห่งหนึ่ง

๒.๒.๕.๔ ภูเขา นอกจากพญานาคจะอาศัยอยู่ตามถิ่นที่อาศัยต่าง ๆ แล้วก็ยังมียู่อีกแห่งหนึ่งที่นาคชอบอยู่ก็คือ ภูเขา ดังปรากฏในนาคสูตรว่าพญานาคทั้งหลายได้อาศัยภูเขาชื่อว่า หิมวันต์ ในเบื้องต้นจากนั้นเมื่อเติบโตใหญ่ก็จะย้ายจากภูเขาไปอยู่ ณ สถานที่อื่นตามลำดับ มีบึงน้อยใหญ่แล้วลงไปสู่มหาสมุทรในที่สุด^{๑๐๖}

นอกจากนั้นก็มีกล่าวไว้ในภุมรินทร์ชาดกว่านาคและพงศ์พันธุ์ของนาคผู้มีศักดิ์โดยมากจะอาศัยอยู่เชิงเขา ดังปรากฏในคำว่า “นาคชื่อว่ากัมพลอัสตรผู้เป็นฝักฝ่ายแห่งมารดาของเรานั้น นาคผู้อยู่ ณ เชิงเขาสิเนรุและนาคเหล่านั้นจงลุกขึ้นเถิด”^{๑๐๗} หรือปรากฏในททราชาดกที่กล่าวถึงททรนาคราชและบริวารได้อาศัยอยู่ที่เชิงเขาทททระ^{๑๐๘} ส่วนในคัมภีร์มหาเวศได้กล่าววาทพญาบรรพต

^{๑๐๑} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๖.

^{๑๐๒} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๙๕-๑๙๖.

^{๑๐๓} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๗๐.

^{๑๐๔} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๕. และในข้อความที่ว่า “ เว้นมนุษย์โลกเสียแล้วความบริสุทธิ์หรือความสำรวมย่อมไม่มี ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญตบธรรมแล้วด้วยตั้งใจว่าเราได้กำเนิดมนุษย์แล้วจักทำที่สุดแห่งชาติและมรณะ”, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๙๗, ๒๑๖.

^{๑๐๕} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๖/๔๙๒-๔๙๓, พุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๗๐๐.

^{๑๐๖} สัมพา.อ. (ไทย) ๕/๑/๑๘๔.

^{๑๐๗} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๙.

^{๑๐๘} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๔๐๑.

นาคราชได้อาศัยอยู่ในภูเขาชื่อว่าคณารานนทรบรรพต^{๑๐๙} หรือได้ภูเขาชื่อว่าเวภารบรรพตก็มีภพพญานาคอยู่ลึกลงไป ๕๐๐ โยชน์ ในเมืองนั้นมีสระน้ำชื่อว่าตโปทา^{๑๑๐} แสดงให้เห็นว่าภูเขาก็กว้างได้ว่าเป็นสถานที่อยู่ของพญานาคแห่งหนึ่งแต่ก็มีข้อสังเกตว่าการอาศัยอยู่ในภูเขาของพญานาคจะต้องเป็นภูเขาที่มีแม่น้ำหรือแหล่งน้ำอยู่ด้วยเสมอทั้งนี้ก็สืบเนื่องมาจากพญานาคทั้งหลายมีธรรมชาติเป็นพืชน้ำจะอยู่ห่างจากน้ำไม่ได้^{๑๑๑}

๒.๒.๖ อาหารของพญานาค

สำหรับนาคถ้าอยู่นาคภพ อาหารโดยมากจะเป็นอาหารทิพย์^{๑๑๒} ที่บริบูรณ์อยู่แล้วแต่ถ้าออกมานอกนาคภพโดยทั่วไปจะมีอาหารที่เป็นสัตว์เล็กน้อย คือ กบ เขียด ซึ่งถือเป็นอาหารประจำของเหล่าพญานาคทั้งหลาย ดังปรากฏในทหทรชาดกตอนที่พญามหาทหทรนาคราชกับจุลทหทรนาคราชถูกขับออกจากเมืองก็จะเที่ยวหาอาหารคือกบเป็นอาหารลูกเด็กทั้งหลายขว้างปาและด่าด้วยคำหยาบคายต่าง ๆ นานาว่า นี่ตัวอะไรมีหางเหมือนเข็มนึกกบเขียดเป็นรักษาหาร^{๑๑๓} หรือกรณีนาคราชผู้เป็นสหายกับพระเจ้าเสนกะที่ออกจากภพพญานาคมาหาเหยื่อบนบกกิน(กบ-เขียด)^{๑๑๔} แม้ตอนที่ภริยัตตนาคราชถูกอาลัยพายนพรหมณ์จับได้ก็จะเอากบให้เป็นอาหารแต่พระโพธิสัตว์ไม่แตะต้อง^{๑๑๕}

จึงเห็นว่าอาหารของพญานาคมีอยู่ ๒ ชนิดคือ (๑) อาหารทิพย์ซึ่งเป็นอาหารที่เกิดด้วยอำนาจของบุญฤทธิ์ของนาคมีกับมีแกงมีผลไม้ทุกประการที่เห็นว่าเป็นเลิศอาหารเหล่านั้นจะปรากฏในภพแห่งนาค และ (๒) อาหารในโลกมนุษย์คือ กบ เขียด ในการดำรงชีพของพญานาคจะต้องอาศัยอาหารทั้ง ๒ ประเภท แต่ถ้าเป็นพญานาคที่ปฏิบัติธรรมจะกินอาหารประเภทปิตักจากมันเป็นอาหาร

๒.๒.๗ ฤทธิ์ของพญานาค

คำว่า ฤทธิ์ มาจากคำว่า อิทธิในภาษาบาลี แปลว่า อำนาจศักดิ์สิทธิ์ อำนาจที่บันดาลผลสำเร็จ, ความสำเร็จ, ความรุ่งเรือง งอกงาม^{๑๑๖} ซึ่งคำว่าฤทธิ์โดยปกติจะมาในคำว่าอิทธิปาฏิหาริย์ หมายถึง ปาฏิหาริย์ที่เกิดจากฤทธิ์หรือการแสดงฤทธิ์ได้ตั้งใจปรารถนาเช่นล่องหน หายตัว ดำดินเหาะเหินเดินอากาศ การทำตัวเอาให้เป็นหลายคน ทำหลายคนให้เป็นคน ๆ เดียว การย่นย่อระยะทางเป็นต้น โดยอิทธิปาฏิหาริย์หรือฤทธิ์นี้พระพุทธรูปศาสนายอมรับว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถสร้างหรือกระทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยการฝึกสมถกัมมัฏฐานจนสำเร็จอภิญญา ๖ หรือ วิชชา ๘ เป็นต้น นอกจากมนุษย์แล้ว

^{๑๐๙} หอสมุดวชิรญาณ, มหาวงศ์ : พงศาวดารลังกาทวีป, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๔), หน้า ๗๕.

^{๑๑๐} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๒/๒๔๐.

^{๑๑๑} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๒.

^{๑๑๒} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๒๑.

^{๑๑๓} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๐๒.

^{๑๑๔} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๑๑๖.

^{๑๑๕} พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๙/๓/๒๖๘.

^{๑๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสนาสืบประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๑๘.

อิทธิปาฏิหาริย์นี้ยังเป็นสิ่งที่บรรดาเทพเทวดาอินทร์พรหมหรือนาค ยักษ์ คนธรรพ์ และสัตว์ทิพย์เหล่าอื่น สามารถมีได้และถือว่าเป็นสัตว์ทิพย์กึ่งเทพกึ่งสัตว์มีฤทธิ์หรือปาฏิหาริย์ที่มาจากอำนาจของบุญกุศลเป็นสถานะที่มาพร้อมกับการเกิดโดยไม่ต้องฝึกฝนอะไร พญานาคเป็นสัตว์ทิพย์กึ่งเทพกึ่งสัตว์ที่มีฤทธิ์เดชที่เกิดขึ้นพร้อมกับตน ซึ่งจะพบว่าพญานาคมีฤทธิ์ดังต่อไปนี้

๒.๒.๗.๑ การไปมาด้วยอำนาจ ในพระไตรปิฎกได้ระบุไว้ถึงธรรมชาติของการมาการไปของพญานาคโดยมากจะดำดินไป^{๑๑๗} ถ้าเป็นครุฑจะบิน ถ้าเป็นเทวดาจะหายตัวล่องหนไปแต่ถ้าเป็นนาคโดยมากจะดำดินไปหรือบางครั้งการไปก็อาจจะไปทางอากาศก็ได้ซึ่งกรณีนี้จะมีเฉพาะในนาคที่เป็นพญานาคชั้นสูงที่อยู่บนสวรรค์เท่านั้น

๒.๒.๗.๒ การเนรมิตร่างกาย ดังที่ทราบกันว่าพญานาคเป็นสัตว์ทิพย์มีร่างกายที่ใหญ่ในบางครั้งจะสามารถเนรมิตร่างกายเป็นอะไรก็ได้ตามที่ตนปรารถนาเช่น อัจฉิมุขีเนรมิตตัวเป็นเขียด^{๑๑๘} มณีกัณฐนาคราชเนรมิตตัวเป็นมาณพรูปงาม^{๑๑๙} หรือไม่ว่าจะเป็นมุกลินห์นาคราชก็ทำได้เช่นนั้น^{๑๒๐} นอกจากนั้นในการแสดงฤทธิ์เดชก็จะเนรมิตร่างกายให้ใหญ่ก็ได้ที่พวกร่างกายนาคใหญ่มากขนาดขดรอบเมืองได้คือพญารัตนนาคราช^{๑๒๑} และพญานันโทปนันทนาคราชที่สู้กับพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งเป็นการแปลงกายในกรณีพิเศษ^{๑๒๒} นอกจากนั้นพญานาคยังแปลงกายเป็นเรือสำเภาใหญ่ได้ตัวอย่างในสีลانیสังสชาติ^{๑๒๓} นอกจากนั้น พญานาคยังเนรมิตร่างกายให้เป็นคนค่อมเตี้ยได้

อนึ่ง สำหรับการเนรมิตร่างกายของนาคจะมีอยู่ ๒ กรณีคือ (๑) กรณีที่อยู่ในเมืองนาคตามปกติจะอยู่ในรูปร่างของนาค แต่ถ้าต้องการจะปกปิดไม่ให้ใครรู้ว่าตนเองเป็นพญานาคมีรูปร่างเป็นงูใหญ่ก็จะแปลงร่างเป็นมนุษย์ ตัวอย่างในกรณีของท้าวรัตนนาคราชที่ไม่ต้องการให้นางสมุททวารู่ว่าตนและนาคบริวารเป็นนาคจึงสั่งให้บริวารทั้งเมืองแปลงเป็นมนุษย์แม่นางสมุททวาราก็ไม่ทราบเลยว่าตนอยู่เมืองของพญานาคเป็นเวลาหลายปี^{๑๒๔} แต่ถ้าออกไปอยู่ในที่อื่นนอกเมืองก็จะเนรมิตตนเองเป็นนาคเหมือนเดิมเพื่อหาภักษา คือ กบเป็นอาหาร และในบางครั้งเพื่ออำพรางตนเองไม่ให้เป็นที่สังเกตของผู้คนก็จะเนรมิตเป็นมนุษย์ธรรมดาท่องเที่ยวไปจะปรากฏในรูปเด็กบ้างคนแก่บ้าง คนหนุ่มสาวบ้าง ก็สุดแท้แต่ความต้องการของพญานาคตนนั้น ซึ่งการแปลงกายเช่นนี้หาได้ปกปิดแต่บุคคลผู้มีปัญญาคือสมาธิไม่ เพราะผู้มีสมาธิแก่กล้าย่อมรู้ว่าใครมีกำเนิดอย่างไร อนึ่ง การแปลงกายเป็นมนุษย์

^{๑๑๗} หลักฐานในการยืนยันว่าพญานาคโดยมากจะดำดินไปสู่ภพของตน (นอกจากนาคที่ถือกำเนิดบนวิมาน)จะมีปรากฏในถ้อยคำดังต่อไปนี้ว่า “ผู้นี้จะเป็นเทวดาหรือนาคหนอถ้าเราจักเข้าไปไต่ถามผู้นี้ ถ้าเป็นเทวดาก็จักเหาะขึ้นสู่อากาศ ถ้าเป็นนาคก็จักดำดินไป”, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๗๙. “แนะนำนาย ท่านทั้งหลายจงไปพิจารณาดูถ้าจักเป็นอมมนุษย์ เขาออกจากพระนครแล้วจักหายไปถ้าเป็นเทวดาจักเหาะไป ก็ถ้าเป็นนาคจักดำดินไป”, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๐๘. “กาลนาคราชดำดินลงไปยังนาคภพอันมีมณเฑียรประมาณ ๕๐๐ โยชน์”, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๑๗.

^{๑๑๘} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๘๕.

^{๑๑๙} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๒๖.

^{๑๒๐} พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/๓๐-๓๒.

^{๑๒๑} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๐.

^{๑๒๒} พุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๓/๔๗๘.

^{๑๒๓} พุ.ทุกก.อ. (ไทย) ๓/๓/๒๒๐.

^{๑๒๔} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๓.

จะสังเกตได้อีกกรณีหนึ่งก็คือ กรณีที่พญานาคแปลงกายเป็นมาณพมาเพื่อบวชในพระพุทธศาสนา พระภิกษุโดยทั่วไปที่ไม่ได้สมาธิก็อาจจะไม่รู้จนกระทั่งวันหนึ่งพญานาคเผลอหลับไปทำให้กลายเป็นรูปร่างพญานาคคืองูใหญ่ทันที เพราะธรรมดานาคจะกลายร่างก็คือ (๑) ตอนหลับ และ (๒) ตอนเสพกามกับนางนาคกัญญา^{๑๒๕} กรณีพระเจ้าเสนกะที่มีภริยาเป็นนางนาคกัญญาวันหนึ่งนางนาคลงอาบน้ำกับพระองค์แล้วเห็นงูน้ำนางเลยเสพอสังขารกับงูน้ำในอ่าง^{๑๒๖} ดังนั้นโดยปกติร่างกายของนาคก็จะอยู่ในรูปร่างของงู (๒) กรณีที่ต้องการแสดงฤทธิ์เพื่อต่อสู้กับผู้อื่น กรณีนี้จะใช้ฤทธิ์มีอยู่ในการแปลงกายให้เล็กบ้างใหญ่บ้างได้ ตามต้องการหรือในบางกรณีที่ถูกบังคับ เช่น พราหมณ์อาลัมพายนจับกุมที่ตตนาคราชมาแล้วบังคับให้แสดงฤทธิ์แปลงกายได้หลายอย่างแม้แต่การแผ่พังพานก็แผ่ได้ถึง ๑๐๐ พังพาน^{๑๒๗} หรือนันโทปนันทนาคราชที่แปลงกายเป็นรูปต่าง ๆ เช่น พนควัน พนไฟ เป็นต้น ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ตามอำนาจฤทธิ์ที่มี^{๑๒๘}

นอกจากนั้น เราจะพบว่านาคยังมีฤทธิ์ในด้านอื่นๆ อีกหลายประการ เช่น การทำให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ดังปรากฏในประวัติของพระศาสดาเถระความตอนหนึ่งว่า “เขา (พญานาค) จึงทำให้ฝนตกในเวลาที่มีใช้น้ำฝน ไม่ให้ฝนตกในเวลาหน้าฝน ข้าวกล้า ก็ไม่สมบูรณ์”^{๑๒๙} หรือนาคมีฤทธิ์ทำให้เกิดน้ำไหลไปตามทิศที่กำหนด ดังปรากฏในเรื่องราวของนาคในสระอโนดาตว่า “น้ำไหลด้วยนาคานุภาพน้ำทั้งหมดนั้นไหลเข้าไปยังสระอโนดาตเท่านั้น”^{๑๓๐} หรือเรื่องราวการประกาศพระศาสนาของพระเถระในสมัยพระเจ้าอโศกก็จะพบว่าบางพื้นที่ที่พระเถระไปมีพญานาคได้แสดงฤทธิ์ต่อต้านเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในเหตุการณ์ตอนหนึ่งในแคว้นกัษมีระ, คันธาระ ในฤดูข้าวกล้าสุก มีพญานาคชื่ออารวพ ได้บันดาลฝน ชื่อว่าฝนลูกเห็บให้ตกลงมา ทำข้าวกล้าให้ลอยไปยังมหาสมุทร^{๑๓๑} หรืออีกกรณีหนึ่งที่นาคทั้งหลายมีฤทธิ์บันดาลให้ฝนตกได้ดังปรากฏในข้อความว่า “เมื่อนั้น แม่นาคทั้งหลายรู้ว่า บัดนี้ ลูกๆ ของเราสามารถทนกระแสน้ำและกำลังครุฑได้แล้ว จึงให้เมฆใหญ่ตั้งขึ้นด้วยอาณูภาพของตน ให้ฝนตกจุจทำป่าหิมวันต์ทั้งสิ้นให้น้ำเป็นสายเดียวกัน”^{๑๓๒} แสดงให้เห็นว่านาคเป็นผู้ที่มีฤทธิ์ที่สามารถที่จะบันดาลให้เกิดปรากฏการณ์ที่สำคัญๆ ต่างๆ ได้

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่าฤทธิ์ประเภทนี้ถือว่าเป็นฤทธิ์ที่มีขึ้นตามบุญกรรมในที่สุดฤทธิ์ประเภทนี้จะถูกจำกัดหรือมีข้อจำกัดเนื่องจากบุญที่มีดังเราจะพบว่านาคที่แสดงฤทธิ์ต่อสู้กับพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกเมื่อแสดงไปถึงที่สุดก็จะหมดฤทธิ์ไปเองเพราะบุญกรรมได้กำหนดมาแต่เดิมได้เท่านั้น

^{๑๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๗, พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๓๐.

^{๑๒๖} พ.ช.อ. (ไทย) ๓/๕/๑๑๖-๑๑๗.

^{๑๒๗} พ.ช.อ. (ไทย) ๔/๓/๗๐.

^{๑๒๘} พ.ธ.ร.อ. (ไทย) ๕/๓/๔๗๘. ภาคผนวก ฎ.พญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๒๐๔-๒๐๕.

^{๑๒๙} อัง.เอก.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๙๒.

^{๑๓๐} พ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๓๗.

^{๑๓๑} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๑๒.

^{๑๓๒} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๑๔๖.

๒.๒.๗.๓ มีพิษกลัว พิษถือว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่เกิดได้ว่าเป็นฤทธิ์ของพญานาคเหมือนกัน แต่เป็นฤทธิ์ที่เกิดตามธรรมชาติโดยพิษของนาคจะก่อความเสียหายกับโลกและสิ่งต่าง ๆ ได้ แม้ว่าจะมีขนาดเพียงเล็กน้อยก็ตาม เช่น พิษของอัจฉิมุขีแค่เพียง ๓ หยด ถ้าตกลงพื้นดินแล้วจะทำให้ต้นไม้ทั้งหลายเหี่ยวแห้ง ถ้าขว้างไปในอากาศฝนและหิมะจะไม่ตกเป็นเวลาถึง ๗ ปี และถ้าตกไปในน้ำสัตว์น้ำทั้งหลายจะตายทั้งหมด^{๑๓๓} ดังนั้น พิษของนาคจึงเป็นสิ่งที่นาคทั้งหลายจะสงวนไว้และจะต้องขึ้นไปคายพิษไว้ในที่ใดที่หนึ่งในทุก ๑๕ วัน เช่น บริเวณจอมปลวกซึ่งหากนาคคายพิษไว้ ณ ที่ใดแล้วที่นั่นพืชพันธุ์ที่เกิดจะกลายเป็นสมุนไพรรักษาโรคต่าง ๆ ได้ และเนื่องจากนาคมีพิษร้ายนาคจึงใช้พิษเป็นเครื่องมือในการทำลายผู้อื่น เช่น การพ่นพิษใส่พระพุทธเจ้าของพญานาคในโรงไฟของขลุ่ย ๓ พันองค์ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงแก้ด้วยการเข้าเตโชกสนธิ^{๑๓๔} สำหรับเรื่องพิษนี้บางทีพญานาคไม่จำเป็นต้องใช้พิษก็ได้เพียงแค่ใช้ลมจุมูกเป่าก็ทำให้มนุษย์ตายได้เป็นร้อยตัวอย่างในชรูปานชาดกโดยพิษของนาค แม้ไม่ทำให้ถึงตายแต่ก็อาจทำให้พิการคือตาบอดและเป็นคนง่อยเปลี้ยเสียขาได้ หรือแม้ไม่ถึงกับพ่นพิษแค่โกรธแล้วลึงตามองสิ่งของต่าง ๆ ก็จะมีหมอกเป็นจุมไปในที่นั้น^{๑๓๕} ดังนั้น เราจึงจะพบว่าพิษของนาคถือได้ว่าเป็นฤทธิ์อำนาจของนาคอีกประการหนึ่งที่เป็นเครื่องยืนยันธรรมชาติประการหนึ่งของพญานาคคือความเป็นผู้มีเดชมากมีพิษร้ายเป็นที่เกรงกลัวของผู้คนและสัตว์ประเภทอื่น

๒.๒.๗.๔ การพ่นไฟหรือบันดาลสิ่งต่างๆ ให้เกิดขึ้น สำหรับฤทธิ์ของนาคในประเด็นนี้ก็คือการพ่นไฟ ซึ่งในหลักฐานคัมภีร์พระไตรปิฎก กล่าวว่าพญานาคพ่นไฟได้สูงขนาดลำตาลหรือสูงเท่าต้นตาลต้นหนึ่งถ้าวัดจากพื้นนอกจากนั้นก็สามารทำให้ไฟในแม่น้ำชุ่มไฟ เย็นหรือเดือดเป็นน้ำร้อนได้^{๑๓๖} หรือบางทีก็แสดงฤทธิ์ให้ท้องฟ้ามีเมฆทั้งจักรวาลได้เหมือนนั้นโทปนันทนาคราชทำได้^{๑๓๗} หรืออาจทำให้ฝนไม่ตกหรือตกหนักผิดปกติก็ได้ โดยการแสดงฤทธิ์เช่นนี้ก็เพื่อมุ่งหวังทั้งการทำร้ายผู้อื่นหรือการขัดขวางสิ่งที่ตนเองไม่ชอบหรือรู้สึกโกรธขึ้นมา หรือบางครั้งพญานาคบางตนก็สามารถเนรมิตน้ำให้เป็นบกหรือทำบกให้เป็นน้ำได้^{๑๓๘} หรือแสดงฤทธิ์เนรมิตมณฑปแก้วหรือเมืองที่สวยงามได้

จะพบว่าฤทธิ์ของพญานาคมียากกว่าที่ได้นำเสนอไปเนื่องจากความที่นาคเป็นสัตว์ทิพย์ ดังนั้น เรื่องปาฏิหาริย์จึงถือเป็นเรื่องปกติ ส่วนจะมีมากน้อยพิสดารแตกต่างกันไปตามแต่บุญกรรมของนาคแต่ละตนที่ทำมาหรือขึ้นอยู่กับประเภทของการเกิดเป็นนาค หากนาคตนใดสร้างบุญบารมีมามาก ก็สามารถที่จะบันดาลฤทธิ์ได้มาก เช่น วรณนาคราช หรือท้าววิรูปักษ์ผู้เป็นใหญ่ ทั้งบนสวรรค์และในโลกมนุษย์และเมืองนาคก็ย่อมจะแสดงฤทธิ์ได้มากกว่าพญานาคผู้เกิดในชั้นรองลงมา ดังนั้น ฤทธิ์ของนาคจึงถือเป็นเรื่องที่ทำให้นาคเป็นผู้มีเดชและสามารถที่จะบันดาลสิ่งต่างๆ ได้ทั้งที่เป็นส่วนที่ดีและมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำร้ายผู้อื่น

^{๑๓๓} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๘๕-๘๖.

^{๑๓๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๘-๓๙/๔๘-๔๙.

^{๑๓๕} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๔๗-๔๘. อย่างไรก็ตามฤทธิ์ของนาคประเภทที่เกี่ยวข้องกับพิษนี้ในคัมภีร์กล่าวว่าผู้มีผู้ที่สามารถแก้พิษได้อยู่ ๓ คนคือ (๑) นายแพทย์ธรรมมนตรี (๒) นายแพทย์เวตตรุณ (๓) นายแพทย์โกชะ ซึ่งสามารถที่จะกำจัดพิษพญานาคทั้งหลายได้ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๘๒/๕๓๖.

^{๑๓๖} ขุ.เอก.อ. (ไทย) ๓/๒/๕๒๙.

^{๑๓๗} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๓/๔๗๘.

^{๑๓๘} ขุ.จรียา.อ. (ไทย) ๓/๙/๒๖๔.

๒.๒.๘ ทรัพย์สินของมีค่าของพญานาค

ตามหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพบว่า สมบัติกับนาคเป็นของคู่กัน ซึ่งในอุปนิสยแบบนี้ก็ปรากฏในวรรณคดีของพราหมณ์เรื่องมหากาฬะเช่นกัน ถ้ามนุษย์วางของมีค่าไว้บนพื้นดินแล้วไม่สนใจบรรดานาคทั้งหลายจะนำของมีค่านั้นไปทันที เช่น เมื่อพราหมณ์อุตตังคะได้รับกุลทลเพชรจากจากพระราชาธิบดีศรีเปรายะพระราชาธิบดีเห็นว่าให้ระวังตักษะนาคราชจะมาขโมยไปเพราะพญานาคอยากได้เพชรนี้มาก และเมื่ออุตตังคะเดินทางกลับระหว่างทางได้แวะพักอาบน้ำและได้เปลื้องกุลทลเพชรไว้บนพื้นดิน พญานาคตักษะกะก็ได้มาขโมยเพชรนั้นไปทันที^{๑๓๙} ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ระบุชัดเจนว่านาคชอบสะสมสมบัติในกรณีที่มีคนฝังทรัพย์ไว้ทรัพย์ย่อมสูญหายไปด้วยเหตุต่างหนึ่งก็คือพญานาคมาลักเอาไปว่า

“ขุมทรัพย์นั้น ย่อมหาสำเร็จประโยชน์แก่เขาไปทั้งหมด ในกาลทุกเมื่อที่เดียวไม่ เพราะขุมทรัพย์เคลื่อนจากที่ไปเสียบ้าง ความจำของเขาคลาดเคลื่อนเสียบ้าง นาคทั้งหลายลักไปเสียบ้าง ยักษ์ทั้งหลายลักไปเสียบ้าง ผู้รับมรดกที่ไม่เป็นที่รักขุดเอาไปเมื่อเขาไม่เห็นบ้าง ในเวลาที่เขาสันนิษฐาน ขุมทรัพย์ทั้งหมดนั้น ย่อมสูญไป”^{๑๔๐}

ซึ่งอุปนิสยชอบสะสมทรัพย์นี้เราอาจจะพิจารณาได้จากกรณีของพญากาฬนาคราชที่ทำหน้าที่ในการเก็บรักษาธาตุทองคำของพระพุทธเจ้าทุกองค์^{๑๔๑} ข้อนี้ก็หลักฐานประการหนึ่งที่ยืนยันได้ว่า พญานาคชอบสะสมสมบัติ

๒.๒.๙ ศัตรูของพญานาค

เนื่องจากเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์เดชอำนาจมาก โดยเฉพาะมีพิษที่สามารถทำลายทุกสิ่งในโลกได้^{๑๔๒} โดยบางครั้งพญานาคไม่จำเป็นต้องใช้พิษแต่ใช้ลมพ่นจากจมูกมนุษย์ทั้งหลายก็ตายแล้ว^{๑๔๓} ความที่พญานาคมีเดชอำนาจมากนี้เองจึงเป็นเหตุทำให้พญานาคเป็นสัตว์ที่พญานาคที่โกรธง่ายมากที่สุด ตัวอย่างเช่น พญานันโทปนันทนาคราช แคพระพุทธองค์พร้อมพระอรหันต์ทั้งหลายเหาะข้ามศิระะไปก็โกรธหาว่าพระพุทธองค์ไม่ให้เกียรติ^{๑๔๔} หรือจุลทัตทนาคราชที่เป็นผู้ที่ขโมยโอรารมณ์ร้ายชอบทำร้ายนาคตัวอื่น ๆ เป็นประจำ หรือไม่ว่าจะเป็นพญานาคในโรงบูชาไฟของชฎิล ๓ พี่น้อง^{๑๔๕} หรืออัมพนาคราชในทำอัมพะ^{๑๔๖} ที่ต่างเป็นผู้ที่มีอารมณ์ร้ายขโมยโอรารมณ์และความเป็นผู้โกรธง่ายนี้เองที่ถือว่าเป็นธรรมชาติของพญานาคทั้งหลายและเพราะเหตุนี้เหล่าบรรดานาคทั้งหลายจึงสรรเสริญขันติ คือ

^{๑๓๙} เรื่องราวของตักษะนาคราชนี้ปรากฏในคัมภีร์มหากาฬะของพราหมณ์ ดู อรพิมพ์ บุญอาภา, นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี, หน้า ๓๒.

^{๑๔๐} พุ.ข.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๐๒.

^{๑๔๑} พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/๒๙, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๕๖.

^{๑๔๒} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๗, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๒๐๓

^{๑๔๓} ในอรรถกถาขุททกปาฐกได้กล่าวว่า “พญานาคผู้อยู่ภายใต้บ่อน้ำนั้น เมื่อวิมานของตนถูกทำลายเมื่อก่อนดินและฝุ่นตกใส่ก็โกรธใช้ลมพ่นจากปากพ่นคำทั้งหมดให้ถึงความสิ้นชีวิตไม่มีเหลือ”, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๘-๔๙. และดูใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๑๓๘.

^{๑๔๔} พุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๓/๔๗๘.

^{๑๔๕} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๔๐๒.

^{๑๔๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗-๓๘/๔๗-๕๐.

ความอดทน^{๑๔๗} เพราะความอดทนสามารถนำมาใช้ระงับความโกรธได้ อนึ่งธรรมชาติของพญานาคขื่อนี้ นานาคักญญาจึงได้ประกาศถึงความเป็นผู้มีอุปนิสัยขี้โมโหของบรรดานาคทั้งหลายว่า

“พวกเราเป็นอสรพิษร้ายโกรธเร็ว ย่อมโกรธแม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย และเชื่อว่าการอยู่ร่วมกับสามีเป็นภาระถ้าดิฉันได้เห็นหรือได้ยินสิ่งใดที่โกรธแลดูอะไรก็จัดกระจัดกระจายไปเหมือนธูลีเพราะเหตุนี้จึงไม่อาจไปกับท่านได้”^{๑๔๘}

ซึ่งลักษณะอุปนิสัยเช่นนี้ พระพุทธศาสนาจึงอธิบายถึงอุปนิสัยของงูโดยทั่วไปว่ามักโกรธ^{๑๔๙} ดังนั้น นิสัยมักโกรธขี้โมโหจึงถือว่าเป็นอุปนิสัยแท้จริงของพญานาคราช

๒.๓ สถานะของพญานาค

จากการศึกษาความเชื่อเรื่องพญานาคมาทั้งหมดพบว่า พญานาคในความเชื่อของชาวอำเภอพนพิสัยมีสถานะที่สำคัญดังต่อไปนี้ (๑) เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏในตำนาน มีนิทานพื้นบ้าน หรือเรื่องเล่าประสบการณ์ของชาวอำเภอพนพิสัยพบว่า พญานาคไม่ใช่คน แต่เป็นนาคที่ถือกำเนิดแบบโอปปาติกะ คือผุดเกิดมีภพภูมิเป็นที่อาศัยอยู่ต่างหากไม่ปะปนกับมนุษย์มีฤทธิ์สามารถแปลงกายเป็นนาคก็ได้เป็นมนุษย์ก็ได้หรือเป็นสัตว์ชนิดอื่นๆ ก็ได้ เพราะโดยกำเนิดจะเป็นนาคแต่เมื่อมีความประสงค์จะขึ้นมาสู่โลกมนุษย์ โดยมากก็จะมาในรูปของคนหรือนาคก็ได้แล้วแต่กรณีหรือความเหมาะสม เช่น การขึ้นมาทำบุญกับพระเถระเพื่อต้องการบุญ เป็นต้นก็มาในรูปของคน (๒) หากพิจารณาจากทัศนะของนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี คำว่านาค นั้นไม่ได้หมายถึงนาคในจินตนาการ แต่นาค หมายถึง ชนเผ่าพื้นเมือง หรือคนที่อาศัยอยู่ริมน้ำ ซึ่งถือว่า เป็นการตีความคำว่านาคในความหมายของนักมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา (๓) หากพิจารณาในแง่ของการตีความเชิงสัญลักษณ์ นาคตามความเชื่อของชาวอำเภอพนพิสัย หมายถึง (๑) สัญลักษณ์แห่งสายน้ำ เพราะเมื่อเรากล่าวถึงนาคก็จะหมายถึงสัตว์ที่สามารถจะทำให้ฝนตกหรือทำให้น้ำสมบูรณ์หรือแห้งแล้งได้ (๒) หมายถึงสัญลักษณ์แห่งอำนาจ เพราะเรื่องราวของนาคในอำเภอพนพิสัยนั้นนาคมีสถานะทั้งเป็นผู้สร้างและผู้ทำลายบ้านเมืองหรือชุมชนได้

๒.๔ การเกิดและการเปลี่ยนสถานะของพญานาค

สำหรับการสิ้นอายุขัย หรือการจุติของพญานาคถ้าเป็นนาคชั้นต่ำคืออณฑะ ชลาพุชะ สังเสทชะ จะสิ้นอายุไขตามเหตุปัจจัยของการสิ้นอายุของสัตว์โลกคือตายเพราะเหตุสิ้นอายุตามปกติ หรือถูกครุฑทำร้ายจับกินเป็นอาหารก็จะตายแต่ถ้าเป็นพญานาคโอปปาติกะ จะจุติหรือสิ้นชีวิตเพราะเหตุคือ

(๑) สิ้นอายุขัยเพราะหมดบุญ หรือหมดเวลาแห่งบุญที่ตนเองได้กระทำมา พญานาคตนนั้นก็จะไปจุติในภพภูมิอื่น เช่น สวรรค์หรือโลกมนุษย์ขึ้นอยู่กับความปรารถนา

^{๑๔๗} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๖๐.

^{๑๔๘} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๖๒. ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๒๐๙.

^{๑๔๙} อง.ปญจก. (ไทย) ๓/๔๘๓.

(๒) เพราะการตั้งความปรารถนาไว้ กล่าวคือ ถ้าต้องการจะไปเกิดเป็นเทวดาหรือพระอินทร์ พระพรหม หรือแม้แต่โลกมนุษย์แล้วก็ปรารถนาความเป็นไปพร้อมๆ กับทำความดีมีการรักษาศีล เป็นต้น ก็จะเป็นเหตุให้ตนได้จุดไปเกิดในภพภูมิตามที่ตนได้ปรารถนาไว้

(๓) สิ้นอายุขัยเพราะถูกครุฑจับกินเป็นอาหาร เพราะครุฑเป็นสัตว์ประเภทเดียวที่ทำร้ายพญานาคได้ซึ่งการสิ้นชีพแบบนี้ถือว่าเป็นอุบัติเหตุของนาค ดังนั้น นาคทั้งหลายจึงระมัดระวังตัวไม่ให้ประสบกับอุบัติเหตุของชีวิตเช่นนั้นเพราะถ้าพบกับครุฑเมื่อไหร่พญานาคก็จะลำบากนอกเสียจะมีคนกลางที่เป็นผู้ที่ครุฑเกรงใจคือพระพุทธรูปหรือผู้มีศีลอยู่ด้วยนาคถึงจะไม่จับครุฑกินเป็นอาหาร

พระพุทธรูปศาสนาเห็นว่า การสิ้นสุดความเป็นพญานาคหรือการละอัตภาพความเป็นนาคมีดังต่อไปนี้ (๑) การสิ้นสุดหรือละอัตภาพตามเวลาหรือตามกำหนดของบุญกรรมที่ตนเองได้กระทำความหรือที่เราเรียกกันว่าการหมดบุญนั่นเอง (๒) การละอัตภาพเพราะการสร้างกุศลให้มากขึ้นและตั้งจิตอธิษฐานเพื่อจะได้ไปเกิดในภพภูมิอื่น (๓)การถูกครุฑจับกินเป็นอาหาร

ในประเด็นที่ (๑) เมื่อพญานาคเกิดขึ้นในภพพญานาคแล้วก็มีคามยินดีในภพภูมิของตนไม่ได้เกิดความเบื่อหน่ายหรือปรารถนาที่จะไปเกิดในภพอื่นที่หย่าหรือประณีตกว่า พญานาคตนนั้นก็ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ในภพภูมิหรือวิมานของตนไปเรื่อย เช่นเดียวกับกษัตริย์ราชที่อยู่ใต้แม่น้ำเนรัญชรา เกิดเป็นนาคอยู่จนพระพุทธรูปเจ้าอุบัติมาถึง ๓ พระองค์แล้วก็ยังไม่ไปจุด ฌ ภพอื่นยังคงดำเนินชีวิตด้วยการนอนหลับอยู่ในภพแห่งนาคเรื่อยมา การยินดีในภพพญานาคย่อมเป็นเครื่องหมายแสดงให้เห็นถึงความพึงพอใจของผู้ที่อธิษฐานขอให้เกิดมาเป็นพญานาคว่าอยากเป็นพญานาคจริงๆ และไม่ปรารถนาที่จะเป็นพญานาคหรือเทวดาในภพอื่น ในกรณีเช่นนี้เขาก็จะเป็นพญานาคอยู่แบบนั้นเรื่อยไปจนกว่าจะหมดบุญ เมื่อหมดบุญแล้วก็จะจุดเพื่อไปเกิดในภพภูมิอื่นต่อไป สำหรับประเด็นที่ (๒) การเกิดเป็นพญานาคเมื่อได้อุบัติแล้วก็มีคามเบื่อหน่ายในอัตภาพความเป็นนาคที่จะต้องมีรูปร่างเหมือนงู ไปไหนมาไหนก็ไปด้วยร่างกายที่เป็นงู (อิหชาติ-อุรชชาติ)^{๑๕๐} ไม่มีความสะดวกสบายหรือเกิดความเบื่อหน่ายในการอยู่กับสมบัติและการบำเรอของนางนาคก็ณเวลาที่ทุกๆวันจะมีอยู่เป็นอยู่แบบเดิมๆคือมีการเสพกามการบริโภคข้าวน้ำทรัพย์สมบัติเป็นต้นหรือเกิดความเบื่อหน่ายเพราะพบเห็นสมบัติหรือภพภูมิอื่นที่ดีกว่าตน เช่น ภูริทัตตนาคราชที่เห็นสมบัติของท้าวสักกะแล้วต้องการที่จะเกิดบนสวรรค์ หรือจัมเปยนาคราชหรือสังขปาลนาคราชที่เห็นว่าการเกิดเป็นมนุษย์สามารถบำเพ็ญบุญได้มากกว่า จึงเกิดความเบื่อหน่ายในความเป็นนาค เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายในความเป็นนาคแล้วก็เกิดความต้องการที่จะไปเกิดในภพอื่นต่อไป เมื่อเป็นเช่นนั้นพญานาคก็จะพยายามหาเหตุที่จะทำให้ตนได้ไปถือกำเนิดในภพอื่น เช่น ด้วยการแอบปลอมตัวไปบวช การขึ้นไปบำเพ็ญพรตบนโลกมนุษย์หรือการให้บุตรสาวของตนขับเพลงขับเพื่อสืบทราบว่าพระพุทธรูปเจ้าเกิดขึ้นหรือยัง เป็นต้น เมื่อทราบเหตุแล้วก็จะดำเนินการปฏิบัติตามเหตุที่จะได้เกิดเป็นหรืออุบัติในภพภูมิที่ตนเองปรารถนา โดยเหตุที่จะละอัตภาพนาคได้นั้นพระพุทธรูปก็ได้เสนอแนวทางเอาไว้ว่า

^{๑๕๐} การไปด้วยงอนั้นมีคำรับรองจากท่านพญานาคเอกรัตตะว่า “ข้าพระองค์อาศัยเหตุสักว่าให้ใบเตยไคร้หน้าขาดไปมีประมาณเล็กน้อย ถือปฏิสนธิในอเหตุกสัตว์ เกิดในที่ที่ต้องเลื้อยไปด้วยงู”, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๒๙.

“พวกเจ้าเป็นนาค ไม่มีความงอกงามในพระธรรมวินัยนี้ ไปเถิด นาค เจ้าจงเข้าจำอุโบสถ ในดิถีที่ ๑๔ ดิถีที่ ๑๕ และดิถีที่ ๘ แห่งปักษ์นั้นแหละ ด้วยอุบายอย่างนี้ เจ้าจักพ้นจาก กำเนิดนาค และได้อัตภาพมนุษย์ฉับพลัน”^{๑๕๑}

จะเห็นได้ว่าแนวทางที่จะได้เป็นมนุษย์หรืออัตภาพอื่นจะต้อง (๑) รักษาอุโบสถศีลในวันพระ ๘-๑๔-๑๕ คำอย่างเคร่งครัดเมื่อเป็นเช่นนั้นพระพุทธรองค์ได้ทรงรับรองอย่างแข็งขันว่าจะละอัตภาพความเป็นนาคและได้อัตภาพความเป็นมนุษย์ทันที (คือการได้มาถือกำเนิดเป็นมนุษย์) ดังนั้นเราจึงจะพบว่าเหตุที่พญานาคทั้งหลายจะสามารถละอัตภาพความเป็นนาคได้จะต้องอาศัยเหตุที่สำคัญประการหนึ่งก็คือการอยู่จำและรักษาอุโบสถศีล ซึ่งพระพุทธรศาสนาได้แสดงจุดยืนอย่างชัดเจนว่าอุโบสถศีลเป็นเหตุให้ได้ทั้ง (๑) ความเป็นนาคและ (๒) การละอัตภาพความเป็นนาค ดังนั้น คำว่านาคจึงเป็นชื่อของอุโบสถศีลส่วนประเด็นที่ (๓) การสิ้นสุดคงความเป็นนาคจะเกิดขึ้นในขณะที่ถูกครุฑจับไปกินเป็นอาหารทำให้นาคสิ้นชีวิต ซึ่งการสิ้นสุดอายุขัยแบบนี้บางครั้งก็เรียกว่าเป็นอุบัติเหตุ เรียกว่าการตายโดยไม่ถึงเวลาหรือกาลมรณะเพราะเป็นการสิ้นชีวิตเพราะถูกทำร้าย

อนึ่ง เราจะพบว่า เมื่อนาคสิ้นชีวิตด้วยเหตุใดๆก็ตามการจะไปเกิดในภพภูมิใดนอกเหนือจากการเป็นนาคจะขึ้นอยู่กับ (๑) ความปรารถนาที่พญานาคได้ทำไว้หรือตั้งใจไว้ว่าจะขอไปเกิด ณ สถานที่แห่งใด ซึ่งกรณีนี้จะมีอยู่ในกรณีของการเกิดความเบื่อหน่ายในความเป็นนาคแล้วปรารถนาภพภูมิอื่น และทำบุญตั้งเจตนาในเรื่องนั้น (๒) บุญกรรมที่ตนเองได้ทำไว้ ในกรณีนี้จะเป็นกรณีของพญานาคที่ไม่ได้เกิดความเบื่อหน่ายในภพหรือตั้งความปรารถนาที่จะไปเกิด ณ ที่อื่น แต่การละอัตภาพจะมีได้ก็เพราะหมดบุญเก่า ต่อจากนั้นการจะไปจุติหรือเกิด ณ ภพใดก็ขึ้นอยู่กับบุญกรรมที่ทำไว้เท่านั้น

๒.๕ บทบาทของพญานาค

๒.๕.๑ บทบาทต่อพระพุทธเจ้า

ในกรณีนี้จะพบว่าพญานาคมีบทบาทเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับพระพุทธรองค์เป็นอย่างมาก หากพิจารณาจากคัมภีร์ก็จะพบว่าพญานาคได้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพระพุทธรองค์ตั้งแต่ครั้งการลอยธาตุทองคำก่อนการตรัสรู้ ซึ่งพญานาคพนาคราชได้เป็นผู้ดูแลรักษาธาตุทองคำนั้น^{๑๕๒} ต่อมาเมื่อทรงตรัสรู้แล้วมุกฉลินพนาคราชก็มาแผ่พังพานป้องกันลมและฝน^{๑๕๓} จากนั้นในคราวที่ทรงเสด็จไปสอน ๓ พี่น้อง พญานาคก็มีบทบาทในการต่อสู้กับพระองค์แต่ในที่สุดก็ยอมแพ้^{๑๕๔} นอกจากนั้นก็จะมีกรณีพระองค์ได้แต่งเพลงขับโต้ตอบกับพญาเอเรกปัตต์^{๑๕๕} เพื่อให้คำตอบแก่พญานาคเอเรกปัตต์ในอันที่จะแก้กรรมที่ตนได้ทำไว้ในอดีตนอกจากนั้นก็มีกรณีของอตุลนาคราชที่เข้าเฝ้าพระพุทธรองค์แล้วจากนั้นพระองค์ก็ได้พยากรณ์ว่าต่อไปอตุลนาคราชจะได้เป็นพุทธเจ้าในอนาคต ในคัมภีร์มหาวงศ์ได้ระบุไว้ว่า

^{๑๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๕-๑๗๗.

^{๑๕๒} พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/๒๙, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๕๖.

^{๑๕๓} พุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๑๖๓.

^{๑๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

^{๑๕๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๒๓.

พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปนาทวิปเพื่อห้ามการทำสงครามกันระหว่างมหาัทธรรณราชและจุลัทธรรณราชที่กำลังแย่งชิงบัลลังก์แกว่มนกัน ซึ่งนั่นก็ถือเป็นบพาทหนึ่งทีพระพุทธองค์มีต่อพญานาค

ต่อมาในช่วงปลายสมัยพุทธกาล ภายหลังจากทีพระพุทธองค์ปรินิพพานและถวายพระเพลิงพระบรมสรีระแล้วโพนพราหมณ์ได้ทำการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุแก่เมืองต่าง ๆ และในขณะนั้นก็ปรากฏว่าพญานาคในเมืองรามคามได้นำไปบูชาที่เมืองนาค ๑ ทะนาน(พระบรมสารีริกธาตุมี ๘ ทะนาน ๗ ทะนาน อยู่ในเมืองมนุษย์อีก ๑ ทะนานอยู่ในเมืองนาค) นอกจากนั้นพญานาคยังได้อัญเชิญพระเขี้ยวแก้วไปบูชาด้วย ซึ่งมีเรื่องราวปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์ว่าพญานาคได้เป็นผู้รักษาพระสกุพีที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุทีแคว้นลังกาทวิปหรือเกาะดัมพปณอีกเรื่องหนึ่ง^{๑๕๖}

จากการกล่าวมาทั้งหมด จะพบว่าพญานาคมีบพาทสำคัญในการช่วยส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีในฐานะทีเป็นผู้สนับสนุนและอุปถัมภ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์แม้ว่าในบางครั้งพญานาคบางตนจะมีบพาทดุร้ายต่อกรกับพระพุทธองค์แต่นั้นก็เป็นบพาทหนึ่งทีอยู่ในขั้นตอนของการเผยแผ่

อนึ่ง เราจะพบว่าบพาทของพญานาคทีมีต่อพระพุทธองค์ไม่มีเฉพาะในส่วนของการให้การอุปถัมภ์เท่านั้นแต่ในบางกรณีก็ยังมีบพาทในส่วนของการเป็นอุปาสกทีดีด้วยการมาฟังธรรมของพระพุทธองค์และนำหลักธรรมไปประพฤติปฏิบัติ ซึ่งถือว่าเป็นบพาทใหม่ทีพญานาคจะต้องเข้าหาพระพุทธองค์แตกต่างจากสมัยก่อนพุทธกาลทีพญานาคทั้งหลายจะต้องปฏิบัติธรรมด้วยตัวเอง

๒.๕.๒ บพาทต่อสาวก

ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา ได้มีเรื่องราวเกี่ยวข้องระหว่างพญานาคกับพระสาวกอยู่มากนัก เนื่องจากในช่วงทีพระพุทธศาสนากำลังรุ่งเรืองเรื่องต่าง ๆ พระพุทธองค์จะเป็นผู้ดำเนินการแต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมียูบ้าง เช่น กรณีทีมีพระภิกษุไปเสพเมถุนกับนางนาคจนพระองค์ต้องบัญญัติห้ามและลงโทษผู้ที่เสพเมถุน^{๑๕๗} หรือกรณีของพระสาตตะทีได้ปราบพญานาคชื่อว่าอัมพตติละทีทำน้ำอัมพะ^{๑๕๘} นอกจากนั้นก็มีกรณีของพญานันโทปนันทนาคราชทีประลองฤทธิ์กับพระมหาโมคคัลลานะจนพ่ายแพ้แก่อำนาจของพระเถระจะเห็นได้ว่าในกรณีของพระสาวกพญานาคจะมีบพาทค่อนข้างน้อยแต่ถึงอย่างนั้นเราก็จะพบว่าในภายหลังสมัยพุทธกาลเมื่อพุทธองค์ปรินิพพานแล้วบพาทระหว่างพญานาคกับเหล่าสาวกจึงมีมากขึ้น

๒.๕.๓ บพาทต่อพระธรรมวินัย

ในส่วนของพระวินัยพญานาคได้มีบพาทเข้ามาเกี่ยวข้องดังนี้ คือ (๑) กรณีภิกษุเสพเมถุนกับนางนาคกัญญาซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสว่าภิกษุทีไปเสพเมถุนกับนางนาคต้องอาบัติปาราชิก เพราะนางนาคก็ถือว่าเป็นสัตว์ดิรัจฉานประเภทหนึ่ง^{๑๕๙} (๒) กรณีพญานาคแปลงกายมาบวช ในกรณีนี้ถือว่าเป็นอาทิกัมมิกะคือเป็นต้นบัญญัติเพราะสัตว์ดิรัจฉานนั้นถือว่าเป็นอภัพบุคคล คือเป็นบุคคลทีไม่สมควรให้บวช^{๑๖๐} พญานาคสมควรทีจะต้องไปรักษาศีลเพื่อให้ได้อัตภาพมนุษย์ก่อนจึงสามารถ

^{๑๕๖} หอสมุดวชิรญาณ, มหาวงศ์ : พงศาวดารลังกาทวิป, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๔), หน้า ๗๕.

^{๑๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๑/๗๓/๖๒.

^{๑๕๘} อัง.ตัก.อ. (ไทย) ๑/๓/๓๗๒.

^{๑๕๙} วิ.ม. (ไทย) ๑/๗๓/๖๒.

^{๑๖๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๗, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๓๓๐.

บวชได้ซึ่งกรณีนี้พญานาคได้ขอให้เรียกชื่อผู้จะบวชว่านาคเพราะถือว่าเป็นการให้เกียรติกับพญานาค แม้บวชไม่ได้เพียงแค่นี้ก็ถือว่าประเสริฐแล้ว นอกจากนั้นก็มีการณ์ที่พระภิกษุถูกงูกัด เป็นเพราะภิกษุ ฉันทน์เนื้อที่ชาวบ้านถวายเป็นอุทิศ เพราะเหตุนี้ พญานาคสัปสสะจึงได้ขึ้นมาจากนาคพิภพแล้วเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้าพร้อมกับกราบทูลไม่ให้ภิกษุฉันทน์เนื้อว่า

“พระพุทธเจ้า นาค ู ที่ไม่ศรัทธาไม่เลื่อมใสมีอยู่นาคเหล่านั้นพึงเปียดเบียนภิกษุแม้ด้วย เหตุเล็กน้อย พระพุทธเจ้าข้าขอประทานวโรกาสพระคุณเจ้าทั้งหลายไม่ควรฉันทน์เนื้อ uly”^{๑๖๑}

ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงได้ทรงตรัสแก่ภิกษุและบัญญัติเป็นพระวินัยว่าห้ามภิกษุฉันทน์เนื้อ ถำรูปใดฉันทน์ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าในพระวินัยพญานาคได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน ๒ มิติ คือ (๑) ในแง่เชิงลบ คือการเสพงาม กับภิกษุของนางนาคกัญญาซึ่งเป็นโทษขั้นสูงสุดและการแปลงกายมาบวชของนาค เพราะต้องการปฏิบัติธรรมซึ่งในมิตินี้ถือว่าเป็นบทบาทที่เป็นไปในเชิงลบต่อพระพุทธศาสนา (๒) ในแง่ เชิงบวกเมื่อมีเหตุเกี่ยวข้องกับภพภูมิของนาคฝ่ายพญานาคก็จะเข้ามาเสนอประเด็นเพื่อให้ พระพุทธศาสนาดำเนินการกระทำบางอย่างได้ เช่น การขอไม่ภิกษุฉันทน์เนื้อ เป็นต้น ซึ่งพระพุทธองค์ก็ ทรงอนุญาตและบรรจุคำขอของพญานาคให้เป็นศีลหรือข้อห้ามในทางพระพุทธศาสนาด้วย

^{๑๖๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๑/๘๕.